

توسعه و سقوط حکومت پهلوی دوم؛ بررسی برنامه پنجم توسعه اقتصادی

با تکیه بر اسناد

امیرحسین نباتی^۱

چکیده

آخرین برنامه مصوب پهلوی دوم، برنامه عمرانی پنجم بود که با کمترین مواد و تبصره (نه ماده و دو تبصره) در سال ۱۳۵۱ ش تصویب شد. برنامه پنجم اولین برنامه‌ای بود که بعد از مدت کوتاهی از تصویب، به دلیل افزایش قیمت نفت مورد بازنگری قرار گرفت. فصل اول این برنامه اهداف و خطوط اصلی را مشخص کرد و فصول دیگر، به امور اقتصادی، توسعه منطقه‌ای، محیط زیست انرژی و حمل و نقل پرداخت. در طی اجرای برنامه پنجم، افزایش بهای نفت و به تبع آن افزایش درآمدهای نفتی، نقدینگی زیادی را در اختیار دولت قرار می‌داد که ساختار اقتصادی را برهم می‌زد. افزایش نقدینگی موجب افزایش تقاضای داخلی گردید. ناتوانی اقتصاد کشور در پاسخگویی به افزایش تقاضاها که ناشی از ایجاد پول برای دولت بود، بهای محصولات و کالاهای وارداتی را نیز افزایش می‌داد و اقتصاد کشور را به‌سوی فرآیند رکود تورمی می‌کشاند. از این رو، هزینه کردن منابع مالی، موجب از دست رفتن منابع می‌گردید. با توجه به تأثیر این برنامه‌ها بر روند مدرنیزاسیون نامتناسب با جامعه که می‌توان آن را یکی از علل وقوع انقلاب اسلامی و پایان سلطنت پهلوی دانست، پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی سعی بر آن دارد به بازخوانی برنامه عمرانی پنجم مبتنی بر اسناد بپردازد.

واژه‌های کلیدی: برنامه عمرانی، توسعه، اقتصاد، پهلوی دوم، نفت.

۱. کارشناسی ارشد اسناد و مدارک آرشیوی، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛ مدیر واحد سازماندهی اسناد و دیجیتال سازی اطلاعات، معاونت اسناد و تاریخ شفاهی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

amirhoseinnabatei@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵ نوع مقاله: پژوهشی

**The development and fall of the second Pahlavi government;
Examining the fifth economic development program
(Based on documents)**

Amir Hossein Nabatei¹

abstract

The last plan approved by Pahlavi II was the fifth development plan, which was approved with the fewest articles and notes (nine articles and two notes) in 1973. The fifth plan was the first plan that was revised after a short period of approval due to the increase in oil prices. The first chapter of this program specified the goals and main lines, and the other chapters dealt with economic affairs, regional development, environment, energy and transportation. During the implementation of the fifth plan, the increase in oil prices and the consequent increase in oil revenues provided the government with a lot of liquidity, which disrupted the economic structure. The increase in liquidity caused an increase in domestic demand. The inability of the country's economy to respond to the increase in demand, which was caused by the creation of money for the government, also increased the price of imported products and goods, and led the country's economy to the process of inflationary stagnation. Therefore, spending financial resources leads to the loss of resources. Considering the effect of these plans on the modernization process that is not proportionate to the society, which can be considered as one of the causes of the Islamic revolution and the end of the Pahlavi dynasty, the present study, with a descriptive-analytical approach, tries to reread the fifth construction plan based on documents.

Keywords: construction plan, development, economy, Pahlavi II, oil.

1. Senior expert in archival documents, Department of History, Faculty of Literature and Human Sciences, Tehran University, Tehran, Ira, Director of the Document Organization and Information Digitization Unit, Deputy Director of Documents and Oral History, Islamic Revolution Documents Center. amirhoseinnabatei@gmail.com

Received date: 1401/10/08 Accepted date: 1401/11/25 Type of article: research

مقدمه

قرن بیستم یکی از پرحادثه‌ترین قرن‌های تاریخ بشری است. ایران نیز در آستانه قرن بیستم در معرض مسائل و مشکلات عدیده‌ی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی قرار گرفت. وقوع دو جنگ جهانی از مهم‌ترین حوادث این قرن می‌باشد که ایران بی‌طرف نیز از خسارت‌های آن در امان نماند و مشکلات کشور را چند برابر نمود. عدم امنیت داخلی، مشکلات آب و بهداشت، قحطی و لشکرکشی‌های کشورهای بیگانه (که براساس موقعیت ژئوپولیتیک ایران صورت می‌پذیرفت) لزوم اصلاحات و صنعتی شدن را بیش‌ازپیش در ذهن روشنفکران کشور پررنگ ساخت. گرچه فکر و اندیشه توسعه و نوسازی از مدت‌ها پیش از مشروطه در ذهن روشنفکران ایرانی وجود داشت؛ اما هیچ‌گاه تحت برنامه و سازمان‌دهی مشخصی پیش نرفت.

با موافقت رضاشاه با پیشنهاد ابوالحسن ابتهاج، مقدمات تشکیل شورایی به نام «شورای اقتصاد» فراهم شد؛ اما با کارشکنی‌های محمود بدر وزیر دارایی، این طرح به سرانجام نرسید و فکر تهیه برنامه و نقشه اقتصادی تا سال ۱۳۲۵ معلق ماند. از این‌رو، روند نوسازی همانند سابق بدون برنامه و متکی به فرد پیش رفت و سبب شد اصلاحات رضاشاهی به سرمنزل مقصود نرسد.

پس از برکناری رضاشاه که تحت تأثیر حوادث جنگ دوم جهانی روی داد، ولیعهدش محمدرضا پهلوی به سلطنت رسید. شاه جوان فکر اصلاحات و نوسازی را با جدیت بیشتری دنبال نمود تا روند مدرنیزاسیونی را که پدرش آغاز کرده بود به سرمنزل مقصود رساند. در زمان صدارت قوام‌السلطنه، کوشش‌های ابتهاج به نتیجه رسید و اولین جلسه‌ی تهیه نقشه اقتصادی در ۸ فروردین ۱۳۲۵ در دفتر سهام‌السلطان بیات، وزیر مالیه تشکیل گردید. درنهایت پس از تشکیل جلسات پی‌درپی در ۱۷ فروردین ۱۳۲۵ با تصویب دولت «هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور» زیر نظر وزیر دارائی آغاز به کار نمود. حاصل کار این هیئت که بعدها به سازمان برنامه و بودجه تغییر نام داد دو برنامه هفت ساله و سه برنامه پنج‌ساله عمرانی کشور بود.

پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیت مقوله توسعه در جوامع جهان سوم، پژوهش‌های متعددی برای بازخوانی برنامه‌های توسعه اقتصادی و تجربه‌نگاری تاریخی این برنامه‌ها در ایران صورت پذیرفته است.

کتاب‌های غنی و پراهمیتی نظیر «موج دوم تجدد آمرانه در ایران تاریخ برنامه‌های عمرانی سوم تا پنجم» به قلم سعید لیلان و از «توسعه لرزان تا سقوط شتابان، توسعه اقتصادی نظامی و بی‌ثباتی سیاسی رژیم پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۴۷» به قلم حمیدرضا ملک محمدی از جمله مهم‌ترین این آثار است؛ پژوهش نامبرده اول بر مدار علم اقتصاد و پژوهش دوم بر مبنای بررسی نظریه‌پردازی انقلاب اسلامی صورت پذیرفته است. عدم مراجعه به اسناد از مهم‌ترین حلقه‌های مفقوده آثار منتشر شده می‌باشد که نگارنده در پژوهش فوق، سعی بر رفع این خلأ تا حد امکان نموده است.

برنامه پنجم (۱۳۵۶-۱۳۵۲)

پیش‌نویس اولیه برنامه عمرانی پنجم در زمان ریاست خداداد فرمانفرمائی‌ان تهیه شد. جزئیات این برنامه در نیمه دوم سال ۱۳۵۱ در تخت جمشید و در حضور شاه، وزرا و معاونان وزارتخانه‌ها در چند روز توضیح داده شد. فرمانفرمائی‌ان در خصوص چگونگی طرح این پیشنهاد بیان می‌دارد: «قضیه ارائه و توضیح برنامه مطرح شد. من با هویدا مطرح کردم که بالاخره چطور میل دارید برنامه پنجم حضور اعلیحضرت طرح بشود؟ یک کسی پیشنهاد به من کرده بود، فکر می‌کنم رادپی، که ما برویم شیراز، تخت جمشید، در همان چادرهایی که جشن‌های دوهزار و پانصدساله را برپا کرده بودند آنجا به صورت میزگرد بنشینیم. گفت بسیار خوب، من فکر می‌کنم بعد به شما خبر میدم. هویدا رفت و برگشت گفت با اصولش همه موافقیم، خیلی خوب است، اعلیحضرت هم تشریف می‌آورند» (گودرزی، فرمانفرمائی‌ان، مجیدی، ۱۳۸۱: ۲۷۵).

جلسه مذکور برگزار شد و البته به فرجامی خوش نینجامید و با پرخاش شاه به وزرا به پایان رسید. همین امر موجبات نگرانی هویدا را فراهم کرد و زمینه‌ای برای استعفای فرمانفرمائی‌ان شد. مجیدی دلیل عدم موافقت شاه با برنامه را این‌گونه شرح می‌دهد: «تمام اهدافی که در برنامه پنجم ذکر شده بود مورد تأیید اعلیحضرت نبود. به خصوص در زمینه منابع، اعلیحضرت با اطلاعاتی که داشتند می‌دانستند که درآمد نفت به اندازه کافی پیش‌بینی نشده است. پیش‌بینی درآمد نفت را خیلی بیش از آن می‌دانستند که در برنامه گذاشته شده بود» (گودرزی، فرمانفرمائی‌ان، مجیدی، ۱۳۸۱: ۴۱۷) و همین امر بود که منجر به تجدیدنظر در برنامه پنجم گشت.

کاهش ارزش نرخ جهانی دلار در کنار افزایش سریع درآمدهای نفتی و در نتیجه رشد سریع هزینه‌های جاری و عمرانی دولت، همراه با توسعه قابل ملاحظه اعتبارات بانکی که رشد سریع تقاضای داخلی را به دنبال داشت، موجب بروز عدم تعادل در بخش‌های مختلف اقتصاد کشور و شکاف بین عرضه و تقاضای کل و ازدیاد فشارهای تورمی گردید (سند پیوستی شماره ۱). دولت برای پایین آوردن هزینه‌های زندگی به «سیاست دروازه‌های باز» روی آورد و واردات مواد اولیه و کالاهای سرمایه‌ای را افزایش داد و همین جریان نیز به دلیل وجود مشکلات ساختاری تورم را تشدید نمود. اعتبارات برنامه، ابتدا ۱۵۶۰ میلیارد ریال بود که در تجدیدنظر به ۳۳۶۸/۷ میلیارد ریال افزایش یافت که این رقم ۶/۶ برابر برنامه چهارم و ۱۶/۵ برابر برنامه سوم بوده است. این بودجه ۱۵۶۰ میلیارد ریال مصوب بین سه بخش امور عمومی (۷/۹ درصد) امور اجتماعی (۳۰/۱ درصد) و امور اقتصادی (۶۲ درصد) تقسیم می‌شد.

جمع کل اعتبارات عمرانی پنجم: (قانون برنامه عمرانی پنج ساله پنجم، ۱۳۵۱: ۶)

جمع کل اعتبارات عمرانی پنجم	میلیون ریال
امور عمومی	۱۲۱۱۰۰
امور اجتماعی	۴۶۸۹۰۰
امور اقتصادی	۹۷۰۰۰۰
جمع	۱۵۶۰۰۰۰

امور عمومی	اعتبار به میلیون ریال
عمران عمومی	۵۳۰۰
خدمات عمومی فنی و اطلاعات	۱۱۶۰۰
اداره امور وسایل ارتباط جمعی	۱۳۴۰۰
ساختمان‌ها و تأسیسات دولتی	۹۰۸۰۰
جمع	۱۲۱۱۰۰

اعتبار به میلیون ریال	امور اجتماعی
۲۳۰۰۰۰	آموزش و پرورش
۹۴۰۰	فرهنگ و هنر
۵۲۰۰۰	بهداشت و درمان و تغذیه
۱۶۰۰۰	تأمین و رفاه اجتماعی
۱۰۰۰۰	تربیت بدنی: پیشاهنگی- تعاون و
۳۲۷۰۰	امور جوانان
۳۶۰۰۰	عمران شهرها
۸۲۸۰۰	عمران و نوسازی روستاها
	تأمین مسکن
۴۶۸۹۰۰	جمع

اعتبار به میلیون ریال	امور اقتصادی
۲۰۸۰۰۰	توسعه کشاورزی و دامپروری
۱۰۸۰۰۰	توسعه منابع آب و نظارت
۵۳۵۰۰	تأمین برق
۱۸۳۹۰۰	توسعه صنایع
۱۳۰۷۰۰	توسعه منابع نفت و بهره‌برداری
۲۹۰۰۰	توسعه منابع گاز و بهره‌برداری
۴۶۵۰۰	توسعه معادن
۱۷۱۵۰۰	حمل و نقل و ارتباطات
۳۱۲۰۰	پست و مخابرات
۷۷۰۰	سیاحت و جهانگردی
۹۷۰۰۰۰	جمع

افزایش قیمت نفت و تجدیدنظر در برنامه

با افزایش قیمت نفت و تداوم میزان بالای صادرات نفت خام، امکانات مالی جدیدی برای کشور فراهم شد. به همین جهت، در برنامه عمرانی پنجم در مرداد ماه سال ۱۳۵۳ تجدیدنظر شد. در جلسات بررسی و تجدیدنظر در برنامه عمرانی پنجم که در ۱۰ تا ۱۲ مرداد در رامسر برگزار شد، محمدرضا پهلوی بیان می‌دارد:

«هدف از جلسه امروز بررسی چگونگی تغییراتی که در برنامه پنج‌ساله پنجم با شرایط جدیدی که در مملکت پیش آمده است می‌باشد، خودمان را باید تطبیق بدهیم و البته سعی کنیم که تا سرحد امکان هم مملکتمان را جلو ببریم و هم برای ملت ایران رفاه و آسایش بیشتری فراهم کنیم. موقعی که در تخت جمشید برنامه مطرح می‌شد، کسانی که حاضر بودند یادشان هست که همیشه من طرف هدف‌های بالاتر و پروژه‌های زیاده‌تر و مشکل‌تر را می‌گرفتم» (مراسن، ش. بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۳).

در واقع همان‌گونه که مجیدی در خاطرات خود بیان می‌کند، شاه از مسائل نفت نسبت به سازمان برنامه بیشتر آگاهی داشت: «مسئله درآمد نفت همیشه معضلی بود که ما با آن مواجه بودیم. کنسرسیوم که اصلاً به ما در آن زمینه اطلاع درست نمی‌داد. اگر هم می‌داد خیلی محافظه کارانه بود. شرکت نفت هم به ما اطلاع نمی‌داد. اعلیحضرت اطلاعات بیشتری داشتند. هم از نظر سیاسی و هم از نظر تماس با محافل نفتی، به خصوص شرکت‌های بزرگ و ایشان کم‌وبیش می‌دانستند که چه اتفاقی خواهد افتاد و براساس آن پیش‌بینی می‌کردند» (گودرزی، فرمانفرمائی‌ان، مجیدی، ۱۳۸۱: ۲۷۵).

دو بحران جنگ اعراب و اسرائیل و بحران واترگیت، قیمت جهانی نفت را می‌افزود. نفت و درآمدهای نفتی از همان ابتدای تدوین برنامه پنجم، کلیه روندهای برنامه را تحت تأثیر قرار داده بود. در این مدت قیمت نفت خام سبک ایران نیز از ۳ به ۵/۳ دلار افزایش یافت. دو ماه بعد این قیمت به ۱۱/۹ دلار رسید. منابع رسمی شرکت ملی نفت ایران تأیید کرده بودند که یک محموله نفت خام سبک ۳۷ درجه منطقه رستم در ایران را در یک مزایده در اواخر سال ۱۹۷۳ م مقارن با پاییز ۱۳۵۲ به ۱۷/۳ دلار فروخته‌اند (گزارش سالانه و ترازنامه بانک مرکزی، ۱۳۵۲: ۷۹).

پس از امضای توافق‌نامه ژنو با کنسرسیوم و افزایش ۳۴ درصدی قیمت نفت خام صادراتی ایران، شاه در پاسخ به درخواست علم برای ملاقات با رئیس یک شرکت آلمانی می‌گوید: «من دیگر پروژه‌هایی که کمتر از ۵۰۰ میلیون دلار باشد، به آن توجه نمی‌کنم. حالا که به این صورت برنامه پنجم را مورد تجدیدنظر قرار می‌دهیم، با این همه پول و مقدورات، دیگر این پروژه‌های کوچک اهمیتی ندارد که من صاحب آن را بپذیرم» (علم، ۱۳۸۷: ۸۲/۲).

تزریق وسیع درآمدهای نفتی به پیکره‌ی اقتصاد ایران، ساختار مالی دولت را به شدت دچار تحول و چالش نمود؛ از این رو، در زمان تقدیم لایحه بودجه سال ۱۳۵۳ کشور به مجلس شورای ملی، نخست‌وزیر هویدا بیان داشت: «فقط ۹ ماه پس از اعلام و اجرای برنامه پنجم عمرانی ناگزیر هستیم تغییرات قابل‌ملاحظه‌ای را در هدف‌های کلی و جزئی، برنامه‌ها و سیاست‌های اجرایی آن پدید آوریم. این تغییرات تنها به علت افزایش چشمگیر درآمد نفت ضرورت پیدا نمی‌کند، بلکه تجربه دو سه سال اخیر در مورد بحران پولی بین‌المللی، تورم و ترقی شدید قیمت‌ها، پذیرش و اتخاذ آنها را ایجاب می‌کند» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره بیست و سوم، جلسه ۱۳۴: ۳۵).

ازاین‌رو، برنامه اولیه تحت تأثیر افزایش قیمت نفت در بازار جهانی و وسوسه پیمودن راه صدساله در یک‌شب، در چارچوب یک رژیم سیاسی مستبد و انتقادناپذیر، کامل‌ترین برنامه‌ای که تا آن زمان تهیه شده بود، کنار گذاشته شد. برنامه پنجم همراه مطالعات سازمان برنامه و بودجه برای تهیه گزارش «دورنمای بیست ساله ایران» مورد بررسی جدید قرار گرفت و برنامه جدیدی که به کلی با آن متفاوت بود به تصویب رسید. درواقع با افزایش بهای نفت و درآمدهای ارزی کشور، این برنامه به دور از ملاحظات کارشناسی و بدون در نظر گرفتن هشدارهای کارشناسان و تکنوکرات‌ها و فقط بر اساس این تصور که منابع مالی حلال همه مشکلات عقب‌ماندگی اقتصادی است و بدون در نظر گرفتن قدرت جذب اقتصاد ایران و پیامدهای تزریق بی‌رویه منابع مالی از طریق بودجه جاری و عمرانی به اقتصاد کشور، به کلی بازنگری شد. اهداف کیفی برنامه پنجم عمرانی و برنامه تجدیدنظر شده از این قرار است:

دی ۱۳۵۱	تجدیدنظر شده مرداد ۱۳۵۳
– ارتقا هرچه بیشتر سطح دانش، فرهنگ و بهداشت و رفاه اجتماعی	– ارتقای کیفیت زندگی همه گروه‌ها و قشرهای اجتماعی کشور.

- حفظ رشد سریع، متوازن و مداوم اقتصادی همراه با حداقل افزایش قیمت‌ها. - افزایش درآمد طبقات مختلف با تأکید خاص در مورد ارتقاء سطح معیشت گروه‌های کم‌درآمد. - گسترش عدالت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی با تأکید خاص در مورد توزیع عادلانه‌تر خدمات در سطح همه گروه‌ها و قشرهای اجتماعی. - بهبود کیفیت و افزایش عرضه نیروی انسانی فعال کشور به منظور افزایش بازدهی و برطرف کردن تنگنای توسعه. - حفاظت، احیا و بهبود محیط زیست و اعتلای کیفیت زندگی جامعه به خصوص در نقاط پرجمعیت. - توسعه علوم و تکنولوژی و گسترش قوه خلاقه و ابتکار جامعه. - ایجاد مزیت نسبی در تولید و صدور کالاهای صنعتی در سطح بین‌المللی. - حداکثر استفاده از منابع ارزی برای جبران کمبودهای داخلی و مهار کردن فشارهای تورمی، سرمایه‌گذاری در خارج و ایجاد ثروت‌های ملی در جهت جایگزین کردن منابع پایان‌پذیر نفت. - نگهداری و زنده کردن میراث فرهنگی، پژوهشی و آموزش فرهنگی و هنری، گسترش فرهنگ و هنر، ایجاد تسهیلات برای آفرینش هنری و ادبی و گسترش روابط فرهنگی (مراسان،	- توزیع عادلانه‌تر درآمد ملی و توجه خاص به افزایش سریع سطح زندگی و رفاه گروه‌های کم‌بهره. - حفظ رشد سریع و مداوم اقتصادی توأم با ثبات نسبی قیمت‌ها و تعادل در موازنه پرداخته‌ای خارجی کشور. - تأمین اشتغال مولد در کلیه مناطق کشور در حدی که کل افرادی که جدیداً وارد بازار کار می‌شوند جذب شوند و بیکاری پنهانی و فصلی تقلیل قابل‌ملاحظه‌ای یابد. - ایجاد تعادل بیشتر بین مناطق مختلف کشور از نظر اقتصادی و اجتماعی. - استفاده کامل از ظرفیت‌های تولیدی ایجاد شده در برنامه‌های عمرانی گذشته و افزایش کارآیی در تولید و عرضه کالا و خدمات در بخش دولتی و خصوصی. - بهبود نظام اداری متناسب با عظمت هدف‌ها و آرمان‌های جدید ملی و تقویت بنیه دفاعی کشور. - حفاظت، احیا و بهبود محیط زیست. - افزایش سهم ایران در تجارت بین‌المللی و حضور بیشتر ایران در بازارهای جدید جهانی با توجه به تخصص‌هایی که ایران جدیداً در زمینه
---	---

صنایع به دست می‌آورد (خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۲: ۱- (۲)	بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۱۰)
---	------------------------

در زمینه اهداف کمی، رشد سالانه درآمد ناخالص ملی متأثر از قیمت نفت در بازارهای بین‌المللی ۲۵/۹ درصد در سال پیش‌بینی شده بود. اهداف کمی برنامه اولیه و تجدیدنظر شده در جدول زیر آمده است:

اهداف کمی ارزش‌افزوده بخش‌های عمده اقتصادی در دوره برنامه پنجم عمرانی (حساب‌های ملی ایران (۱۳۵۶-۱۳۳۸)، ۱۳۶۰: ۱۱۹-۱۱۸)

بخش	برنامه مصوب ۱۳۵۱ (درصد)	برنامه مصوب ۱۳۵۳ (درصد)	عملکرد برنامه
کشاورزی	۵/۵	۷/۰	۴/۴
نفت	۱۱/۸	۵۱/۵	۱/۵
صنعت و معدن	۱۵/۳	۱۸/۰	۱۵/۳
خدمات	۱۱/۵	۱۶/۴	۱۹
تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل	۱۱/۴	۲۵/۹	۸/۵
تولید ناخالص داخلی به قیمت عوامل بدون نفت	۱۱/۳	۱۵/۰	

در برنامه تجدیدنظر کل اعتبارات عمرانی به ۳۳۶۸/۷۸ میلیارد ریال افزایش یافت. در تجدیدنظر نیز برنامه به سه بخش امور عمومی، امور اجتماعی و امور اقتصادی تقسیم شد و امور عمومی ۱۲/۸ درصد، امور اجتماعی ۲۷/۹ درصد و امور اقتصادی ۵۹/۳ درصد از اعتبارات عمرانی برنامه پنجم را به خود اختصاص دادند. رقم کل سرمایه‌گذاری در دوران برنامه پنجم ۴۶۹۸/۸۰ میلیارد ریال در نظر گرفته شده بود که حدود ۳۱۱۸/۵۷ میلیارد ریال آن سرمایه‌گذاری دولت، ۱۵۸۰/۲۳ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری بخش خصوصی بود. سرمایه‌گذاری بخش خصوصی طی دوران برنامه چهارم، سالانه ۱۲/۹ درصد افزایش داشت و طی برنامه پنجم پیش‌بینی شده بود به رشد سالانه‌ای برابر ۱۷/۷

توسعه و سقوط حکومت پهلوی دوم؛ بررسی برنامه پنجم توسعه اقتصادی با تکیه بر اسناد..... ۳۲۵

درصد برسد. از طرف دیگر، پیش‌بینی شده بود که رشد سرمایه‌گذاری دولتی افزایش محسوس‌تری داشته باشد و از ۱۴/۶ درصد رشد سالانه برنامه چهارم به ۳۸/۱ درصد رشد سالانه در برنامه پنجم برسد (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، ۱۷ و ۱۸).

برنامه اولیه		برنامه تجدیدنظر شده		
مبلغ	سهم (درصد)	مبلغ	سهم (درصد)	
۱۵۴۸	۶۲/۹	۳۱۱۸/۵۷	۶۶/۴	بخش دولتی
۹۱۲/۴	۳۷/۱	۱۵۸۰/۲۳	۳۳/۶	بخش خصوصی
(۸۴۶/۶)	(۳۴/۴)	۱۴۰۰/۶۴	۲۹/۸	الف) از محل پس‌انداز
(۶۵/۸)	(۲/۷)	۱۷۹/۵۹	۳/۸	ب) از محل اعتبارات عمرانی
۲۴۶۰/۴	۱۰۰	۴۶۹۸/۸	۱۰۰	جمع کل

سرمایه‌گذاری ثابت در برنامه پنجم عمرانی (میلیارد ریال): (لیلاز، ۱۳۹۲: ۱۹۹)

جدول فوق نشان‌دهنده آن است که حرکت اقتصاد ایران در دوره برنامه پنجم در راستای افزایش نقش دولت و کاهش سهم بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری عمرانی بود. همان‌گونه که از جدول بالا برآورد می‌شود، سهم بخش خصوصی که در برنامه اولیه به ۳۷ درصد کاهش یافته بود، در برنامه تجدیدنظر بازهم کاهش بیشتری یافت و به ۳۳/۶ درصد رسید. کل دریافتی‌های دولت در برنامه پنجم تجدیدنظر شده ۸۲۹۶/۵ میلیارد ریال برآورد شده بود؛ اما در عمل از ۷۳۱۲ میلیارد ریال بیشتر نشد (که ۷۷/۷ درصد آن از محل درآمد نفت بود) و ۷۵۹۸ میلیارد ریال هزینه کرد (گزارش بانک مرکزی ایران، ۱۳۵۶: ۲۲۷-۲۳۷) در همین دوره، درآمد ارزی دولت ۹۹/۵ میلیارد دلار بود که ۸۵ درصد آن از محل درآمد نفت بود (رزاقی، ۱۳۸۵: ۱۸۲). در برنامه عمرانی پنجم، نفت به سلطان بلامنازع در ترکیب درآمدهای دولت تبدیل شد و کشوری که تمام دهه ۱۳۴۰ را با ۹/۱ میلیارد دلار درآمد نفتی و رشد اقتصادی دو رقمی سپری کرده بود، قرار بود در هر پنج ماه این مقدار ارز را آن هم فقط سه سال پس از سپری شدن آن دهه، صرف اقتصاد خود کند (لیلاز، ۱۳۹۲: ۳۵۰).

بخش کشاورزی

هدف‌های کلی بخش کشاورزی در برنامه پنجم به شرح زیر بود:

الف- بهره‌برداری از منابع طبیعی در چهارچوب اصول منشور انقلاب شاه و ملت به ترتیبی که ضمن تحصیل حداکثر استفاده معقول از این منابع، موجبات احیاء و نگهداری این ثروت‌های ملی برای نسل‌های آینده فراهم گردد.

ب- افزایش میزان تولیدات کشاورزی و درآمد سرانه زارعین و کشاورزان در جهت نزدیک نمودن درآمد سرانه روستایی به شهری از طریق اعمال روش‌های پیشرفته کشاورزی در واحدهای مختلف بهره‌برداری به‌ویژه تعاونی‌ها، شرکت‌های سهامی زراعی و شرکت‌های کشت و صنعت و مجتمع‌های شیر و گوشت و واحدهای مکانیزه و تجارتي به ترتیبی که طی دوره برنامه پنجم ارزش‌افزوده کشاورزی به‌طور متوسط رشد سالانه‌ای معادل ۷ درصد داشته باشد.

پ- کاهش میزان کم‌کاری در مناطق روستایی از طریق تأکید بیشتر به کشاورزی عمقی با شیوه‌های جدید و پیشرفته و از بین بردن تنگناها از طریق استقرار صنایع در روستاها به‌ویژه صنایع تبدیلی فرآورده‌های کشاورزی، توسعه و ترویج صنایع دستی و فعالیت‌های غیر کشاورزی، تلفیق زراعت و دامداری، عمران اراضی بایر و مراتع، ایجاد مجتمع‌های صنعتی دامداری و نوسازی روستاها (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۷۰).

عنوان برنامه	اعتبارات جاری نگهداشت سطح عملیات	اعتبارات عمرانی			جمع اعتبارات کل
		ثابت	غیر ثابت	جمع	
	۱	۲	۳	۵=۲+۳	۶=۱+۵
۱- حفظ و بهره‌برداری از منابع طبیعی	۸/۴۹	۱۸/۳۴	۵/۳۹	۲۳/۷۳	۳۲/۲۲
۲- کشت و صنعت و واحدهای توسعه	۶/۷۰	۲۶/۱۲	۵/۳۰	۳۱/۴۲	۳۸/۱۲
کشاورزی	۵/۹۰	۲۰/۵	۶/۱۰	۲۶/۶۰	۳۲/۵۰
	۷/۲۵	۲۸/۵۷	۷/۲۵	۳۵/۸۲	۴۳/۰۷
۳ - بهبود و افزایش	۱۱/۹۰	۲۵/۲۲	۱۰/۱۰	۳۵/۳۲	۴۷/۲۲

۶/۴۶	۱۵/۰۰	۶/۳۷	۲۱/۳۷	۲۷/۸۳	تولیدات زراعی
۰/۲۵	۷۰/۰۰	۰/۲۸	۷۰/۲۸	۷۰/۵۳	۴ - بهبود و افزایش
۱۳/۰۰	۲۵/۰۰	۱۰/۶۰	۳۵/۶۰	۴۸/۶۰	تولیدات دامی
۳/۰۰	۰/۱۰	۲/۳۰	۲/۴۰	۵/۴۰	۵ - خدمات کشاورزی و
۴/۴۵	۸/۰۰	۳/۰۰	۱۱/۰۰	۱۵/۴۵	دامپروری
۵/۳۰	-	۳/۲۰	۳/۲۰	۸/۵۰	۶- تنظیم بازار محصولات
					کشاورزی
					۷- اعتبارات کشاورزی و
					دامپروری
					۸ - توسعه شرکت‌های
					تعاونی و سهامی زراعی
					۹ - اصلاحات ارضی
					۱۰ - تحقیق و بررسی
					۱۱ - خدمات اداری
۷۲/۷۰	۲۳۶/۸۵	۵۹/۸۹	۲۹۶/۷۴	۳۶۹/۴۴	جمع بخش کشاورزی و
					منابع طبیعی

کل اعتبارات کشاورزی و منابع طبیعی طی برنامه پنجم (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۷۹) رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه پنجم نه تنها از پیش‌بینی برنامه تجدیدنظر کمتر بود، بلکه از مقدار پیش‌بینی برنامه‌ی اولیه نیز کمتر شد. درواقع پس از بخش نفت، کمترین رشد را به دست آورد. باین‌حال، رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی از سرعت برنامه سوم که در آن بخش کشاورزی دارای اولویت نخست بود، بیشتر شد. به‌رغم تأکیدی که در برنامه چهارم در زمینه به‌وجود آمدن واحدهای بزرگ و اقتصادی کشت و صنعت شده بود، واحدهای اقتصادی کشاورزی به تعداد کافی و به مساحتی که در برنامه قید شده بود، عملاً به وجود نیامد. ارزیابی‌های انجام‌یافته در تدوین برنامه پنجم مؤید آن است که در دهه گذشته بخش کشاورزی در بین سایر بخش‌های اقتصادی پایین‌ترین رشد را داشته و علاوه بر آنکه نسبت به زمان و

تکنولوژی روز پیشرفت نکرده، سرمایه‌گذاری کافی در مسائل زیربنایی کشاورزی که لازمه بنای کشاورزی نوین می‌باشد، به عمل نیامد (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۵۲۲، سند ۴). افزایش سریع جمعیت و درآمد سرانه از یک طرف و اجرای برنامه‌هایی نظیر تغذیه رایگان مدارس کشور از طرف دیگر، موجب افزایش سریع تقاضا نسبت به تولیدات محصولات کشاورزی گشت. برای رفع کمبود بازار در سه‌ساله اول اجرای برنامه مقادیری از گوشت، لبنیات، غلات، روغن نباتی و میوه‌جات وارد کشور شد. برای نمونه، روزنامه رستاخیز در تاریخ تیرماه ۱۳۵۷ اشاره می‌کند که «متأسفانه در ایران در وضع کنونی باید مرغ را با قیمت گزاف برای تولید تخم‌مرغ جوجه‌کشی از خارج وارد کنیم. مرغ مادر گوشتی را در شرایط کنونی نمی‌توانیم در ایران تولید کنیم. برای تغذیه این مرغ‌ها ۷۰ درصد غذای طیور را باید از خارج از کشور وارد کنیم. البته باین‌همه وارد کردن‌ها برای اداره این صنعت تکنولوژی لازم و نیروی انسانی نداریم. یعنی طبق استاندارد معمولاً برای هر ۲ هزار واحد دامی به یک دامپزشک نیازمندیم ولی در ایران متأسفانه برای هر ۴۳۱۹۶ واحد دامی یک دامپزشک وجود دارد» (سیف، ۱۳۷۶: ۱۶۰-۱۵۸).

جدول ذیل نشان‌دهنده ارزش واردات کالاهای کشاورزی و سهم هریک در کل واردات کشور در سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۴ می‌باشد: (مراسان، ش.بازیابی ۳۵۸۰، سند ۱۳)

۲۵۳		۲۵۳۱		محصولات کشاورزی
سهم	ارزش	سهم	ارزش	-
۰/۸	۸۸	۰/۸۱	۲۱	لبنیات و تخم‌مرغ
۴/۸	۵۶۰	۳/۶۵	۹۴	غلات و فرآورده‌های آن
۴/۶	۵۳۷	۱/۰۱	۲۶	شکر و فرآورده‌های آن و عسل
۰/۳	۳۶	۰/۷	۱۸	قهوه، چای، کاکائو، ادویه‌جات و سایر محصولات مشابه
۱/۱	۱۳۱	۰/۴۶	۱۲	میوه‌ها و سبزیجات
۱/۷	۲۰۳	۱/۳۶	۳۵	سایر

روغن‌های گیاهی و حیوانی	۵۹	۲/۳	۲۹۱	۲/۵
-------------------------	----	-----	-----	-----

همان‌طور که اشاره شد، ظرف سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۶ جمعیت کشور حدود ۱۳/۸ درصد افزایش یافت. در همین مدت تولید داخلی اغلب محصولات زراعی مهم از جمله غلات، برنج، نیشکر، چای، دانه‌های روغنی، سیب‌زمینی و پیاز بالاتر از رشد جمعیت بود و در مجموع رشد بخش کشاورزی را سالانه ۱/۴ درصد بیش از رشد جمعیت قرار داد. بنابراین، در برنامه پنجم عملکرد بخش کشاورزی یکسره و با وجود کاهش شدید سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی منفی نبود (لیلاز، ۱۳۹۲: ۴۱۱-۴۱۳).

نیروی انسانی

در زمینه نیروی انسانی و اشتغال هدف‌های اساسی برنامه پنجم به شرح زیر بود:

- ایجاد امکانات اشتغال مولد و آموزش و انتقال مهارت برای کلیه جویندگان کار.
- فراهم آوردن اشتغال تمام‌وقت و مولد برای کم‌کاران و بیکاران فصلی آماده‌به‌کار.
- فراهم ساختن تسهیلات لازم به‌منظور ایجاد قابلیت تحرک مطلوب در نیروی کار.
- تطبیق سطح مزد و درآمد کارگران براساس بازدهی نیروی کار و افزایش قیمت‌ها (مراسان، بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۳۴).

در برنامه اولیه مصوب، پیش‌بینی شده بود تعداد ۱۴۳۱ هزار فرصت شغلی جدید در این دوره ایجاد شود. این تعداد در برنامه تجدیدنظرشده به ۲۱۱۲ هزار نفر افزایش یافت. بدین‌ترتیب، در برنامه تجدیدنظرشده باید سالیانه ۴۲۲/۴ شغل جدید به وجود می‌آمد. بر اساس پیش‌بینی برنامه تجدیدنظر شده، عرضه نیروی کار جدید به این میزان امکان‌پذیر نبود و در رده‌های مختلف تخصصی، کشور با کمبود نیروی کار مواجه می‌شد. در فاصله زمانی ده‌ساله ۱۳۴۵-۱۳۵۵، ۱۶۸۳ هزار فرصت شغلی جدید ایجاد شد. از این‌رو می‌توان گفت، پیش‌بینی‌های برنامه مصوب اولیه و تجدیدنظر شده هر دو نادرست بوده است (زنوز، ۱۳۸۹: ۲۲۵). همچنین نرخ بیکاری در سال ۱۳۵۵ در حدود ۱۰/۲ درصد بود که در مقایسه با سال ۱۳۴۵ یعنی ۹/۳ درصد، افزایش یافته بود (سالنامه آماری ۱۳۷۷ کشور، ۱۳۷۸: ۹۵).

توسعه صنایع

در برنامه عمرانی پنجم توسعه، صنایع کشور به عنوان اقدامی اساسی در زمینه پی‌ریزی شالوده یک اقتصاد پیشرفته که گذر به مرحله تمدن بزرگ را با گام‌های محکم امکان‌پذیر سازد، مورد توجه قرار گرفت. هدف‌گذاری کلی صنایع در برنامه پنجم به شرح زیر بود:

الف - ارزش تولیدات صنایع از ۵۰۹ میلیارد ریال در سال آخر برنامه چهارم با رشد متوسطی حدود ۱۷ درصد در سال به ۱۱۳۰ میلیارد ریال خواهد رسید.

ب - ارزش افزوده صنایع از ۱۶۴ میلیارد ریال در سال آخر برنامه چهارم با رشد متوسطی حدود ۲۰ درصد در سال به ۴۰۸ میلیارد ریال در سال آخر برنامه پنجم خواهد رسید.

پ - به‌منظور صرفه‌جویی در هزینه‌ها، تقلیل قیمت تمام‌شده و بهبود مرغوبیت کالاها در نظام موجود بهره‌برداری تجدیدنظر خواهد گردید، تا از حداکثر ظرفیت تولید واحدهای صنعتی استفاده شود.

ت - ایجاد صنایع تازه و توسعه صنایع موجود بر اساس مزیت نسبی پایه‌گذاری خواهد گردید.

ث - افزایش میزان صادرات کالاهای صنعتی به‌منظور توسعه بازار واحدهای صنعتی کشور و همچنین تأمین نیازهای ارزی در بلندمدت (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۹۰).

بهره‌برداری از منابع عظیم گاز طبیعی و سنگ‌های معدنی فلزی که پایه‌های اساسی صنایع پتروشیمی و ذوب فلزات را تشکیل می‌دهد، از جمله خط‌مشی‌های اساسی برنامه پنجم عمرانی پنجم بود (مراسان، بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۶۹) کل اعتبارات صنایع در این برنامه ۳۶۸/۰۹ میلیارد ریال بود (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۹۹).

عنوان برنامه	اعتبارات جاری نگهداشت سطح عملیات	اعتبارات عمرانی			جمع کل اعتبارات
		ثابت	غیر ثابت	جمع	
	۱	۲	۳	۴=۲+۳	۵=۱+۴

۱۰/۴۷	۸/۹۴	-	۸/۹۴	۱/۵۳	ایجاد و توسعه صنایع غذایی
۷/۲۴	۵/۵۶	۰/۳۸	۵/۱۸	۱/۶۸	ایجاد و توسعه صنایع نساجی دستی
					روستایی و چرم
۱۷/۴۹	۱۷/۴۹	-	۱۷/۴۹	-	ایجاد و توسعه صنایع سلولزی و چاپ
۷۶/۴۴	۷۶/۴۴	۱/۳۰	۷۵/۱۴	-	ایجاد و توسعه صنایع شیمیایی و
۵/۸۸	۵/۸۸	۰/۱۰	۵/۷۸	-	پتروشیمی
۸۵/۰۷	۸۲/۵۷	-	۸۲/۵۷	۲/۵۰	ایجاد و توسعه صنایع معدنی غیرفلزی
۲۸/۵۲	۲۸/۵۲	۱/۴۸	۲۷/۰۴	-	ایجاد و توسعه صنایع فلزی و ذوب فلز
۱۳/۵۵	۱۳/۵۵	-	۱۳/۵۵	-	ایجاد و توسعه صنایع مکانیکی
۱۲/۵۸	۱۲/۵۸	۰/۴۵	۱۲/۱۳	-	ایجاد و توسعه صنایع الکتریکی و
۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	-	۱۰۰/۰۰	-	الکترونیکی
۴/۴۸	۴/۴۸	۰/۱۶	۴/۳۲	-	ایجاد و توسعه صنایع وسایط نقلیه
۳/۷۹	۰/۴۹	۰/۴۹	-	۳/۳۰	اعتبارات صنعتی
۱/۴۱	۰/۴۷	۰/۴۷	-	۰/۹۴	کمک‌های فنی
۱/۱۷	۰/۱۲	۰/۱۲	-	۱/۰۵	نظارت بر امور صنعتی
					تحقیق و بررسی
					خدمات اداری
۳۶۸/۰۹	۳۵۷/۰۹	۴/۹۵	۳۵۲/۱۴	۱۱/۰۰	جمع

کل اعتبارات فصل توسعه صنایع (میلیارد ریال) (مراسان، بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۱۰۰)

در این دوره گرایش تولیدات صنعتی، آمیزه‌ای از صنایع سنگین و اساسی در کنار تولیدات صنایع مصرفی بود که تولید صنایع سنگین کشور طی دوره‌ی ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶ نسبت به کالاهای مصرفی با سرعت بیشتری افزایش یافت. پیش‌بینی‌ها حاکی از رساندن ظرفیت تولیدی کشور در تولید فولاد متجاوز از ۱۰ میلیون تن، مس ۱۴۵ هزار تن، ماشین‌آلات صنعتی متجاوز از ۱۰۰ هزار تن، سیمان ۲۰ میلیون تن، تراکتور ۲۰ هزار دستگاه، واگن یک هزار دستگاه، کود شیمیایی حدود ۲ میلیون تن و ذوب آلومینیوم ۱۲۰ هزار تن بود (مراسان، بازیابی ۳۹۳۵۴، سند

(۷۰) که اعتصابات سال‌های پایانی حکومت پهلوی اجرای این پیش‌بینی را با چالش‌های جدی مواجه ساخت.

تغییر (درصد)	۱۳۵۶	۱۳۵۱	
۷۴	۲۱۵۸	۱۲۳۷	اتوبوس (دستگاه)
۲۱۴	۱۰۸۱۹	۳۴۴۲	کامیون (دستگاه)
۱۶۲	۱۳۲۳۶۱	۵۰۵۲۸	اتومبیل (دستگاه)
۸۸	۶۳۲۳	۳۳۷۲	سیمان (هزار تن)
۱۷۳	۵۳۶	۱۹۶	یخچال (هزار دستگاه)
۷۰	۲۴۳	۱۴۳	کولر (هزار دستگاه)
۷	۷۱۸	۶۶۹	قند و شکر (هزار تن)
۶۸	۳۰۸	۱۸۳	روغن نباتی (هزار تن)
-۸	۵/۷	۶/۲	توتون و تنباکو (هزارتن)
۱۷۰	۵۶/۶	۲۱/۲	رنگ (هزارتن)

تولیدات صنعتی منتخب بین سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۵۶ (لیلاز، ۱۳۹۲: ۴۲۴)

عمران ناحیه‌ای

با توسعه سریع اقتصادی کشور، اقتصاد ملی از یک طرف به سرعت وارد مرحله نوین و پیشرفته‌تری شده و از طرف دیگر، تنوع و توسعه فوق‌العاده‌ای در بخش‌های مختلف پدید آورده بود؛ به‌طوری‌که لزوم توجه به توسعه متعادل استان‌ها و ایجاد هماهنگی خصوصاً با توجه به افزایش درآمد دولت در فعالیت‌های عمرانی روزافزون گردید (برنامه پنجم عمرانی کشور (خلاصه تجدیدنظر شده، ۱۳۵۳: ۴۱). هدف‌های اساسی عمران ناحیه‌ای در برنامه پنجم به قرار زیر بود:

الف- برقراری توسعه متعادل اقتصادی و اجتماعی بین مناطق مختلف کشور.

ب- توجه خاص به مناطق کم‌رشد از لحاظ توزیع عادلانه‌تر خدمات اجتماعی و رفاهی و نیز تقویت مبانی اقتصادی این مناطق.

پ- ایجاد هماهنگی بین برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی به منظور بهره‌گیری کامل از سرمایه‌گذاری‌ها و ظرفیت‌های موجود در سطح مناطق.

ت- فراهم‌نمودن تسهیلات و امکانات لازم برای مشارکت هرچه بیشتر مردم و انجمن‌های دموکراتیک در تهیه و اجرای برنامه‌های عمران مناطق.

ث- فراهم‌نمودن موجبات برقراری نظام غیرمتمرکز در امور برنامه‌ریزی، اجرایی خدمات دولتی، عمرانی، بانکی.

در برنامه مصوب دی‌ماه ۱۳۵۱، ۱۷۰ میلیارد ریال از کل اعتبار عمرانی به برنامه‌های خاص ناحیه تعلق گرفت و بیشترین نقطه توجه به مسئله مهاجرت بود و بیشترین اعتبار عمران ناحیه‌ای به ناحیه آذربایجان (آذربایجان شرقی و غربی) اختصاص یافت که بیشترین میزان مهاجرت را در برداشت (برنامه پنجم عمرانی کشور (خلاصه تجدیدنظرشده، ۱۳۵۳: ۴۲).

ناحیه	اعتبار (میلیارد ریال)
۱. ناحیه شمال (گیلان و مازندران)	۲۰/۲
۲. ناحیه آذربایجان (آذربایجان شرقی و غربی)	۲۷
۳. ناحیه مرکزی (تهران، سمنان، زنجان)	۲۱/۱
۴. ناحیه خوزستان (خوزستان، کهگیلویه و بویراحمد)	۹/۳
۵. ناحیه همدان و لرستان (همدان-لرستان)	۱۵/۳
۶. ناحیه اصفهان (اصفهان، یزد، چهارمحال بختیاری)	۱۳/۲
۷. ناحیه فارس (فارس)	۱۰/۶
۸. ناحیه کرمان زاهدان (کرمان، سیستان و بلوچستان)	۱۲/۶
۹. ناحیه خراسان (خراسان)	۱۷/۶
۱۰. ناحیه غرب (کرمانشاهان، کردستان، ایلام)	۱۷/۰
۱۱. ناحیه ساحلی (بندرعباس، بوشهر)	۶/۱
جمع	۱۷۰

پیش‌بینی توزیع اعتبارات عمران نواحی در نواحی مختلف کشور

(برنامه پنجم عمرانی کشور، ۱۳۵۱: ۱۳۲)

کل اعتبارات برنامه‌های خاص عمران استان‌ها، ۱۶/۴ میلیارد ریال پیش‌بینی شد که از این رقم باید ۱۰ میلیارد ریال صرف سرمایه‌گذاری ثابت و بقیه صرف هزینه‌های جاری می‌شد (مراسان، بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۵۰). با وجود تخصیص اعتبارات و برنامه‌ها و مراکز بررسی در پایان برنامه عمرانی پنجم و در آستانه انقلاب تفاوت سطح درآمد و برخورداری مناطق مختلف در ایران بسیار قابل توجه بود. اولاً مناطق روستایی در مقایسه با مناطق شهری از امکانات زیربنایی و خدمات بهداشتی و درمانی و آموزشی ناچیزی برخوردار بودند. بسیاری از روستاها فاقد راه آسفالت، برق، تلفن و آب آشامیدنی سالم بودند (سند پیوستی شماره ۲) ثانیاً همه استان‌های مرزی ایران به‌جز خوزستان و خراسان و تعدادی از استان‌های داخلی کشور از ثمرات برنامه‌های عمرانی بهره‌اندکی برده بودند و نابرابری منطقه‌ای در کشور به‌وضوح دیده می‌شد. ثالثاً تخریب منابع طبیعی و محیط‌زیست به دلیل رشد سریع جمعیت و اسکان جمعیت در دشت‌های حاصل‌خیز و مناطق هم‌جوار جنگل‌های شمالی کشور رو به افزایش بود (زنوز، ۱۳۸۹: ۲۴۱).

امور اجتماعی

برنامه عمرانی پنجم در حوزه امور اجتماعی در ذیل سرفصل‌های آموزش و پرورش، فرهنگ و هنر، جهانگردی، بهداشت درمان تغذیه، تأمین و رفاه اجتماعی و تربیت‌بدنی و امور جوانان تدارک دیده شد. در حوزه آموزش و پرورش، هدف کمی برنامه پنجم افزایش شمار دانش‌آموزان کشور تا مقطع دیپلم از ۴/۷ به ۹ میلیون نفر بود. این برنامه مصمم بود تا پایان سال ۱۳۵۶ پوشش تحصیلی گروه سنی ۶ تا ۱۲ ساله (واجب‌التعلیم) را به ۱۰۰ درصد، گروه سنی ۱۲ تا ۱۵ را به ۶۱ درصد از ۲۳ درصد و گروه سنی ۱۵ تا ۱۸ ساله را از ۲۵ درصد به ۳۸ درصد طی پنج سال برساند. همچنین برنامه مصمم بود تا درصد پوشش بزرگ‌سالان در امر سوادآموزی را از ۵۰ به ۸۰ درصد برساند و ۷/۴ میلیون بزرگ‌سال را تحت پوشش سوادآموزی قرار دهد (هدف‌های کمی برنامه عمرانی پنجم کشور، ۱۳۵۴: ۳۵).

طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۵ حدود ۸/۱ میلیون نفر به جمعیت شش‌ساله و بالاتر کشور افزوده شد که بیش از ۵/۷ میلیون نفر آن‌ها به مدرسه راه یافتند و ۲/۴ میلیون نفر به گروه بی‌سوادان پیوستند. در این دوره هنوز سالانه ۱/۸ درصد برشمار بی‌سوادان کشور افزوده می‌شد و برنامه پنجم که پوشش آموزشی گروه سنی شش تا دوازده تا سال ۱۳۵۶ را ۱۰۰ درصد قرار داده بود،

با همه هدف‌گذاری‌های خود نتوانست تا پیش از انقلاب به این آرمان دست یابد (تحول سواد در ایران و نگرش به آینده‌ی آن، ۱۳۵۶: ۱۶). پهلوی دوم در خصوص تفکرات خود در حوزه آموزش و پرورش در سخنرانی دومین اجلاسیه تجدیدنظر در برنامه عمرانی پنجم بیان داشت: «به هر صورت امید و آرزوی ما این بود که در دوره تمدن بزرگ، ما این کار را بکنیم، ما شاید ده دوازده سال زودتر از تاریخی که به نظر می‌آید قادر شدیم که بگوییم تحصیلات در ایران از کودکان تا دوره راهنمایی بدون قید و شرط مجانی است. برای دبیرستان‌های عادی و دانشگاه‌ها به شرط سپردن تعهد خدمت به دولت که البته هرکس باید به مملکتش خدمت بکند برای همه مجانی است» (مراسان، ش. بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۸).

	۱۳۵۱	۱۳۵۶		درصد افزایش سال ۱۳۵۶ به	
		برنامه	عملکرد	سال ۱۳۵۱	برنامه ۱۳۵۶
کودکستان	۲۲	۵۸۰	۲۳۵	۹۶۸	-۵۹
دبستان	۳۴۴۶	۵۵۰۰	۵۰۲۱	۴۶	-۹
راهنمایی	۵۷۱	۱۶۷۰	۱۴۴۶	۱۵۳	-۱۳
دبیرستان	۶۱۷	۹۰۴	۸۶۸	۴۱	-۴
فنی و سایر	۶۴	۳۳۱	۷۷۱	۱۱۰۵	۱۳۳
جمع	۴۷۲۰	۸۹۸۵	۸۳۴۱	۷۷	-۷

تعداد دانش‌آموزان کشور در ابتدا و انتهای برنامه عمرانی پنجم (هزار نفر) (مراسان، بازیابی

۳۹۳۵۴، سند ۱۸۶)

در بخش آموزش عالی پیش‌بینی شده بود که شمار دانشجویان با افزایش ۶۵ درصدی تا سال تحصیلی ۱۳۵۶-۱۳۵۷ به ۱۹۰ هزار دانشجوی برسد؛ اما ماحصل این برنامه تنها افزایش ۴۵ هزار نفری دانشجویان بود که تنها ۳۹ درصد از ۶۵ درصد پیش‌بینی شده بود. در پایان این برنامه شمار دانشجویان رشته‌های پزشکی با ۹۱ درصد از افزایش بیشترین سهم از افزایش تعداد دانشجویان را شامل می‌شد که کمترین سهم را رشته‌های علوم اجتماعی و علوم انسانی داشتند. در بخش بهداشت، درمان و تغذیه، تأمین و رفاه اجتماعی نیز برنامه پنجم، با در نظر گرفتن فراهم‌سازی هرچه بیشتر بهداشت رایگان، اهداف ذیل را تعریف می‌کند:

الف) کنترل بیماری‌های واگیر و عرضه خدمات بهداشتی رایگان به کلیه افراد جامعه در کوتاه‌ترین زمان ممکن

ب) بهبود تغذیه کلیه دانش‌آموزان کودکان، مدارس ابتدایی و دوره راهنمایی تحصیلی

پ) افزایش میزان دسترسی مردم روستاهای کشور به مراکز بهداشتی و درمانی

ت) تدارک تسهیلات درمانی لازم برای تکمیل بیمه درمانی در پایان برنامه عمرانی برنامه ششم عمرانی کشور (مراسان، ش.بازیابی ۳۸۸۰۵، سند ۱۷۷).

برنامه پنجم در تحقق پیش‌بینی‌های خود در حوزه بهداشت به‌طور نسبی ناکام عمل کرد؛ به‌طوری‌که از بیست هزار تخت خواب در نظر گرفته شده، تنها سیزده هزار تخت بیمارستانی تحقق یافت و دولت با وجود افزایش ۴۳ درصدی شمار پزشکان، با کمبود نسبی پزشک نسبت به مراکز درمانی مواجه شد که منجر به استخدام دو هزار پزشک خارجی (عمدتاً از منطقه آسیای جنوبی) گردید.

در بخش پیشاهنگی (ورزش و جوانان) نیز تکمیل و توسعه مجموعه‌های ورزشی آریامهر و فرح، آماده نمودن ایران جهت برگزاری بازی‌های آسیایی ۱۹۷۳ تهران، آغاز ساخت ۲ استادیوم ۲۵ هزار نفری، ۳۴۰ مجموعه ورزشی کوچک و ۶۰ استخر سرپوشیده و سرباز در دستور کار قرار گرفت (مراسان، بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۲۳۱). همچنین تکمیل و راه‌اندازی کاخ‌های جوانان نیز ازجمله مهم‌ترین اهداف رژیم پهلوی در طول اجرای برنامه پنجم بوده است. برآوردهای معاونت هماهنگی و نظارت سازمان برنامه‌بودجه در حوزه جهانگردی نیز دلالت بر افزایش جهانگردان خارجی از ۸۷۳۷۵ نفر در سال ۱۳۴۲ به ۹۲۵ هزار نفر در سال در پایان برنامه پنجم دارد. همچنین در حوزه خدمات هتل‌داری نیز پیش‌بینی افزایش ۴۲ درصدی تعداد تخت هتل‌های چهارستاره، ۲۰ درصدی سه ستاره و ۲۱ درصدی دو ستاره صورت پذیرفت (مراسان، ش.بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۲۰۸ و ۲۰۹).

برنامه پنجم در حوزه فرهنگ و هنر نیز حق فرهنگ به‌عنوان یکی از حقوق اجتماعی انسان موردتوجه قرار داد و فرهنگ را مانند دیگر نیازهای مادی و فکری از ضروریات اساسی زندگی انسان دانست. افزایش کاوش‌های باستان‌شناسی در ۲۵ نقطه کشور ازجمله این پیش‌بینی‌ها بود که ۲۱ نقطه از این مدت مورد کاوش قرار گرفت. تعمیر و مرمت ۲۵۰ بنای تاریخی در برنامه بود که از این مقدار ۱۳۰ بنا در دست مرمت قرار گرفت (مراسان، بازیابی ۳۹۳۵۴، سند ۱۹۴).

بررسی‌های آماری در سایر بخش‌های فرهنگی شامل راه‌اندازی مراکز موسیقی تئاتر، افزایش دانشسراهای هنر، راه‌اندازی موزه‌های جدید، دائره‌المعارف و بنیادهای فرهنگی در حوزه اسلام و ایران نیز توفیق نسبی در پیش‌بینی‌های انجام‌شده صورت پذیرفت.

افزایش خریدهای نظامی و توسعه برنامه هسته‌ای

از نظر منطقه‌ای در سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۲ مخاصمات مرزی ایران و عراق در اوج بود و به شاه بهانه کافی می‌داد تا دائماً اسلحه بیشتری از آمریکا طلب کند. به سبب بحران همیشگی منطقه خاورمیانه، اوج درگیری آمریکا در جنگ ویتنام، ترس همیشگی سیاستمداران آمریکا از گسترش کمونیسم و سرانجام فروپاشی نظام برتون وودز که به تضعیف بی‌سابقه دلار آمریکا و بحران مالی آن کشور انجامید، ایالات متحده با خواست‌های بی‌پایان شاه مدارا می‌کرد. روابط ایران و آمریکا در دوران نیکسون به اوج خود می‌رسد. در این دوره دولت نیکسون به دلیل مشکلات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ناشی از جنگ ویتنام مجبور بود روش‌های جدیدی را برای حل مسائل بین‌المللی همراه با حفظ تسلط جهانی آمریکا بیاید و به دخالت نظامی مستقیم خود در آسیا پایان بخشد. نیکسون عقیده داشت که ایالات متحده در روابط خود با دوستان آسیایی‌اش باید اساس را بر دو چیز بگذارد: نخست وفاداری به قراردادهایی که ایالات متحده با این کشورها دارد و دوم وفاداری به دفاع نظامی از این کشورها جز در مواردی که یک قدرت بزرگ با توسل به سلاح‌های هسته‌ای قصد تهدید آنها را داشته باشد (ملک‌محمدی، ۱۳۸۱: ۱۶۸). هم‌زمان با سفر کسینجر و نیکسون به ایران در ۱۹۷۲، شاه از رؤیت هواپیمای میگ-۲۵ روسی در آسمان ایران ابراز نگرانی کرد و خواستار دریافت مجهزترین و جدیدترین جنگنده‌ها از سوی دولت وقت آمریکا شد. براساس دکترین نیکسون از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۷ پیشرفته‌ترین تسلیحات آمریکایی از جمله جنگنده اف-۱۴ و اف-۱۶ به ایران فروخته و بین سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۵۶ تعداد جنگنده بمب‌افکن‌های ایران دو برابر شده بود. نیکسون با اجابت درخواست شاه ایران، برای نخستین بار به یک کشور در حال توسعه اجازه داشتن کلیه سلاح‌های مورد درخواست خود- به استثنای تسلیحات هسته‌ای- را داد. همچنین نیکسون خریدهای ایران را از روندهای نظارت و بازبینی وزارتخانه‌های دفاع و امور خارجه آمریکا معاف کرده بود (سینائی، ۱۳۸۴: ۴۸۳).

سال	هزینه‌های نظامی و نیروهای انتظامی	نرخ رشد	هزینه‌های نظامی موجود در هزینه‌های توسعه	رابطه تولید ناخالص ملی و هزینه‌های نظامی (درصد)
۱۹۵۰-	-	-	-	۲/۱
۱۹۵۱	۴۲	-	۵۰/۷	۷/۷۵
۱۹۶۷	۵۲/۱	۲۴	۶۵/۴	۸/۶۴
۱۹۶۸	۶۵/۳	۲۵	۸۰/۹	۹/۵
۱۹۶۹	۷۵/۳	۱۵	۹۴/۹	۹/۷۵
۱۹۷۰	۱۰۰	۳۲/۸	۱۲۵/۶	۱۱/۲۵
۱۹۷۱	۱۳۲	-	۱۶۶/۵	۱۱/۸
۱۹۷۲	۱۷۴	-	۲۲۰	۱۳/۲
۱۹۷۳	۲۳۰	-	۲۹۰	۱۴/۶
۱۹۷۴	۳۰۲/۵	-	۳۸۳	۱۶/۴
۱۹۷۵	۴۰۰	-	۵۰۶	۱۸/۳
۱۹۷۶				

تحول هزینه‌های نظامی ایران (میلیارد ریال) (ملک‌محمدی، ۱۳۸۱: ۱۷۷)

در اواسط دهه ۱۳۵۰ ش (در زمان اجرای برنامه پنجم) خریدها و سفارش‌های نظامی ایران شامل اقلام زیر بود:

۲۰۰۰ تانک سنگین چیفتن، ۴۰۰ تانک سبک اسکورپیون و ۳۰۰ خودروی زره‌پوش فاکس از انگلستان به همراه ۸۰۰ تانک ام ۴۷- و ام- ۶۰ آمریکایی، ۵۰ هواپیمای حمل و نقل سی-۱۳۰- خریداری شده از لاکهید آمریکایی، یک ناوگان متشکل از ۷۰۰ هلیکوپتر، ۶۰۰ جت جنگنده، ۱۹۶ جت فانتوم مک دونالد - داگلاس از انواع گوناگون، ۱۶۹ جت اف-۵- ئی تایگر از فورت روپ، ۸۰ هواپیمای اف-۱۴- تام کت از گرومن و هواپیماهای اف-۱۶- از امریکا و ۷ هواپیمای تجسسی آواکس (لطفیان، ۱۳۸۰: ۱۷۳).

در بحث انرژی اتمی نیز اولین تلاش‌های ایران برای دستیابی به انرژی هسته‌ای به دهه ۱۳۳۰ ش بازمی‌گشت. در راستای موافقت‌نامه ۱۴ اسفند ۱۳۳۵ میان دولت ایالت متحده آمریکا و ایران (جهت تأسیسی مرکز اتمی دانشگاه تهران) در تیرماه ۱۳۵۳ با فرمان محمدرضا پهلوی قانون تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران پس از تصویب در مجلسین شورای ملی و سنای ایران به اجرا گذاشته شد (سند پیوستی شماره ۳). در دهه ۱۳۵۰، شاه ۲۰ میلیارد دلار برای طرح فوری تأسیس دوازده نیروگاه هسته‌ای در مدت کمتر از ده سال اختصاص داده بود. این طرح به دلیل توانمند ساختن ایران برای تولید اورانیوم غنی‌شده و مناسب ساخت تسلیحات اتمی از اهمیت استراتژیک بسیاری برخوردار بود (لطفیان، ۱۳۸۰: ۱۸۰).

خریدهای فزاینده از حد نیاز ارتش و تأکید بر دریافت آخرین تسلیحات روز نشانه فزاینده بودن اندیشه شاه از مسئله حفظ امنیت کشور بود و هدف برعهده‌گیری مسئولیت «نظم منطقه‌ای» را آشکار می‌ساخت. هدفی که شاه را به حمایت از سلطان قابوس در برابر شورشیان چپ‌گرای عمانی در نیمه دوم ۱۳۵۲ کشاند و با اعزام بیست فروند بالگرد و اعزام نیروهای واکنش سریع (task force) علاوه بر سنجیدن آمادگی نظامی ارتش ایران، خط و نشانی را در راستای ژاندارمی خلیج فارس برای رقبا کشید (مراسان، ش.بازیابی ۱۷۴۱، سند ۱۱۲-۱۱۳).

نتیجه‌گیری

آغاز حکومت محمدرضا پهلوی، با جنگ دوم جهانی و ورود نیروهای اشغالگر انگلیس و روسیه به ایران هم‌زمان گشت. در آن زمان به علت جنگ، قحطی و بیماری اوضاع کشور بسیار نابسامان بود. بعد از جنگ جهانی دوم و تغییراتی که در اوضاع جهان رخ داد -ورود امپریالیسم آمریکا به عرصه جهانی و دو قطبی‌شدن دنیا- تحولاتی در ایران نیز به وقوع پیوست. ایران به جهت موقعیت خاص جغرافیایی و همچنین دارا بودن منابع عظیم نفت و گاز، بیش‌ازپیش موردتوجه و رقابت قدرت‌های بیگانه قرار گرفت. پهلوی دوم همانند پهلوی اول برنامه‌ریزی خود برای توسعه کشور را با الگوبرداری از جوامع توسعه‌یافته غربی پیش برد. این برنامه‌ها که بر مبنای نظریات کارشناسان غربی و یا ایرانیان تحصیل کرده در خارج از کشور تنظیم شده بود، در بسیاری از امور با نیازها و شرایط اجتماعی و سیاسی ایران انطباق نداشت و همین عدم انطباق منجر به عدم تداوم روند توسعه در ایران و همچنین سقوط نظام پهلوی شد.

برنامه‌های عمرانی سال‌های پایانی پهلوی دوم، مقادیر کلانی از بودجه را صرف شبکه زیربنای اقتصادی کشور کرد. رژیم با توجه به کمبود مسکن بر اثر شدت مهاجرت به شهرها و عدم رشد متناسب ساختمان‌سازی و نیز وجود درآمدهای نفتی، ساختمان‌سازی را در صدر فعالیت‌های سودآور خود قرار داد. اقدامات عمرانی از جمله ایجاد و گسترش راه‌ها و وسایل ارتباطی، سدسازی و پایه‌گذاری صنایع نیز بیشتر برای تأمین ابزار و امکانات شهرنشینی صورت می‌گرفت. در پی تغییر الگوی مصرفی که از زمان اصلاحات ارضی در کشور شروع شد، صنایع مونتاژ سرمایه در مقیاس‌های بزرگ با حمایت بی‌دریغ از بخش خصوصی وابسته به قدرت‌های داخلی و بین‌المللی، در تهران و اطراف آن استقرار یافت. پیش‌بینی برنامه‌ها در مورد به‌کارگیری تکنولوژی و رشد تولیدات صنعتی بسیار دورتر از واقعیت‌های موجود بود و این ناکامی سیاست صنعتی دولت را در پی داشت، درحالی‌که برنامه‌ریزان پیش‌بینی می‌کردند که در برنامه پنجم تولیدات صنعتی در سطحی بالاتر از تقاضای بازار داخلی یا حداقل مساوی آن خواهد بود، در عمل این تولیدات کفاف مصرف داخلی را ندارد و تکنولوژی تولید همچنان وابسته و عقب‌مانده بود. بخش کشاورزی نیز با تدوین و ارائه طرح انقلاب سفید که به انقلاب شاه و ملت معروف گشت، دچار تحولات ساختاری و اساسی شد به‌طوری‌که شیوه‌ی کشاورزی سنتی و نظام روستایی حاکم از بین رفت. کشاورزی نقش فرعی در اقتصاد ایران گرفت و جای خود را به بخش صنعت داد. کاهش سهم سرمایه‌گذاری در این بخش هم با اولویت‌های برنامه‌های عمرانی و هم با گرایش شاه به اهمیت دادن به کشاورزی و روستا مغایرت داشت. در پایان اجرای این برنامه اهداف آن که از جمله: رشد و توسعه امور زراعی و کشاورزی در جهت تأمین نیازمندی‌های مردم و کاهش وابستگی ایران به محصولات کشاورزی وارداتی بود؛ نه تنها تحقق نیافت بلکه نیاز ایران به واردات کشاورزی را افزون‌تر کرد. پانزده سال بعد از انقلاب شاه و ملت هم چنان روستاهای ایران به واردات مواد غذایی از خارج وابسته بودند و روزه‌روز این وابستگی بیشتر می‌شد. تا جایی که به ادعای منابع خارج میزان واردات کشاورزی در فاصله سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۵۷ با افزایش ۱۴ درصد روبه‌رو بوده است.

با همه این‌ها هیچ‌یک از محصولات اساسی در بخش کشاورزی ظرف سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۶ رشدی کمتر از ۶۰ درصد در تولید نداشته و افزایش تولید همگی آن‌ها بیش از نرخ رشد جمعیت کشور بوده است و تولید سرانه کشاورزی کشور افزایش یافته بود. در سال ۱۳۵۱ به

ازای ۲۶۹ میلیون دلار واردات مواد غذایی و کشاورزی نزدیک به ۳۲۵ میلیون دلار نیز از همین مواد صادر شد و به‌طور کلی تا سال ۱۳۵۲ تراز بازرگانی کشاورزی کشور مثبت بود و تنها در سه سال پایانی برنامه پنجم بود که این تراز به سمت منفی گرایید و به ازای ۱/۹ میلیارد دلار واردات مواد غذایی سال ۱۳۵۶ تنها ۴۴۳ میلیون دلار صادرات مواد غذایی صورت گرفت. علت اصلی کسری مواد غذایی در این سه سال را در دو دلیل می‌توان جست‌وجو کرد: اولاً افزایش درآمد سرانه به افزایش قدرت خرید مواد غذایی دامن زد و ثانیاً استراتژی تثبیت قیمت‌ها که با تغییر بنیادین رویکرد شخص شاه به کشاورزی و کشاورزان همراه بود، به افزایش میل به مصرف و از آن مهم‌تر افزایش میل به اسراف مواد غذایی انجامید.

از زیر بخش‌های مهم بخش خدمات می‌توان آموزش و پرورش را نام برد که نسبت به سایر خدمات اجتماعی اولویت یافت. کوشش‌ها و برنامه‌های سه برنامه عمرانی پنج‌ساله از نرخ بی‌سودی کاست اما آن را از بین نبرد. با وجود تحولات چشمگیر در نظام آموزشی در پایان این دوره هنوز نیمی از جمعیت کشور سواد خواندن و نوشتن نداشتند. با نگرش از بین بردن نابرابری آموزش بین شهر و روستا تغییر قابل‌توجهی رخ نداد و در آستانه‌ی انقلاب همچنان دو سوم جمعیت روستایی ایران بی‌سواد بودند که بیش از دو برابر همان نرخ در مناطق شهری بود. و در سال ۱۳۵۵ در مناطق روستایی ۶۴ درصد کودکان هفت تا نه ساله سواد خواندن و نوشتن داشتند که به معنای شکست برنامه پنجم در پوشش ۱۰۰ درصد آموزش به کودکان واجب‌التعلیم بود. از موفقیت‌های برنامه‌های دولت پهلوی در زمینه بهداشت تربیت ۳۷۵۰ پزشک و دندان‌پزشک و کم کردن نابرابری در امکانات بهداشتی بین تهران و سایر استان‌ها و به‌ویژه روستاها بود. در برنامه پنجم تمرکز بر بهبود شاخص‌های بهداشتی سرانه مانند ۴ برابر کردن خانه‌های بهداشت، بهره‌برداری از ۲۰ هزار تخت بیمارستانی جدید، تغذیه رایگان یک وعده در روز برای ۸ میلیون کودک و نوجوان و تأسیس ۳۶ آموزشگاه پرستاری و بهیاری جدید قرار گرفت. به‌رغم چشم‌اندازهای روشن پیش‌بینی شده در برنامه پنجم این برنامه نتوانست از شدت نابرابری‌ها در حوزه بهداشت و درمان کشور بکاهد؛ به‌طور مثال سهم هر ۹۷۴ تهرانی یک پزشک و سهم هر ۱۱/۲ هزار ایلامی تنها یک پزشک بود (شاخص‌های اجتماعی ایران در سال ۱۳۵۷، ۱۳۵۸: ۱۴۰). از بیست هزار تخت بیمارستانی تعهد شده تنها ۸ هزار تخت به بهره‌برداری رسید و شمار پرستاران در سال ۱۳۵۵ جمعاً ۵ هزار نفر کمتر از تعداد کل پزشکان بود.

در کنار این مسائل بالا رفتن نرخ تورم مزید بر علت شد و منابع و مصارف را به جایگاه‌هایی غیرمنتظره سوق داد، شکاف درآمدی افزایش یافت و منابع ارزی را در راه پرداخت یارانه هدر داد، و سرانجام مشروعیت نظام سیاسی را در نظر مردم از نظر کارآمدی به کمتر از حداقل مورد انتظار و قابل تحمل کاست. تجدیدنظر در برنامه پنجم عامل مهمی در تشدید این نرخ تورم شد اما برای جامعه‌ای که به مدت نزدیک به دو دهه به تورم سالانه کمتر از ۳ درصد عادت کرده، افزودن یک‌باره آن به چهار برابر ظرف دو سال و پیش از تجدیدنظر، رویدادی بود که برنامه چهارم و پنجم (اولیه) خود آن را پدید آوردند.

با افزایش عواید نفت در سال ۱۳۵۲ برخلاف هشدارهای عده‌ای از متخصصین، استبداد شخص اول مملکت سبب شده بود که وی بدون توجه به این هشدارها بسیار شتاب‌زده عمل کند و همین شتاب‌زدگی اوضاع اقتصادی کشور را به شدت تغییر داد. اتکا به درآمدهای نفتی نسبت به درآمدهای مالیاتی به صورت غیرقابل‌تصور افزایش یافت. ظرف سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۶ نسبت سهم درآمدهای نفتی به سهم درآمدهای مالیاتی دولت از ۱/۷۳ به ۳/۵۸ برابر رسید این رقم در سال ۱۳۴۲ فقط ۱/۳۴ بود؛ اما تا سال ۱۳۵۳ به قله تاریخی خود یعنی ۷/۶۳ افزایش یافته بود. درآمد نفتی شاه در سال‌های ابتدایی دهه پنجاه سه و یا چهار برابر قبل شده بود که بخش زیادی از این مبالغ صرف مخارج بالای دربار نظیر جشن‌های ۲۵۰۰ ساله قرار می‌گرفت (مراسان، بازیابی ۲۷۴، سند ۹ و ۱۰) این افزایش قیمت نفت و صدور بی‌رویه آن، محمدرضا شاه پهلوی را به فکر ژاندارمی منطقه جهت حفظ مشروعیت سیاسی اجتماعی خود انداخت و منجر به تدوین مجدد برنامه پنجم و افزایش ۵۰ درصدی بودجه نظامی کشور گشت. خریدهای فراتر از حد نیاز ارتش و تأکید بر دریافت آخرین تسلیحات روز نشانه‌ی فراتر بودن اندیشه‌ی شاه از مسئله‌ی حفظ امنیت کشور بود و هدف بر عهده‌گیری مسئولیت نظم منطقه‌ای را آشکار می‌ساخت. مسئولیتی که بدون سلاح‌های پیچیده آمریکا و حمایت‌های سردمداران ایالات متحده غیرممکن بود.

مقایسه آماری بین بودجه عمرانی و نظامی کشور در طول سه برنامه خود روشن‌کننده میلیتاریستی شدن ایران در حدود یک دهه می‌باشد: هزینه‌های نظامی شاه در پنج سال منتهی به سال ۱۳۴۶ جمعاً ۱۰۸ میلیارد ریال بود که به اندازه‌ی ۵۳ درصد کل هزینه‌های عمرانی در طول اجرای برنامه سوم می‌باشد. در برنامه چهارم حجم هزینه‌های عمرانی حدود ۱۴۸ درصد افزایش

یافت؛ اما افزایش هزینه‌های نظامی به ۱۷۷ درصد بالغ شد و طبعاً سهم آن به کل هزینه‌های عمرانی به ۵۹ درصد رسید. در برنامه پنجم حجم هزینه‌های عمرانی دولت به ۲۵۵۵ میلیارد ریال رسید که نسبت به عملکرد برنامه‌های سوم و چهارم به ترتیب ۱۱۵۲ و ۴۰۴ درصد افزایش یافت. اما میزان افزایش هزینه نظامی در همین مدت به حدود ۲۲۵۰ میلیارد ریال رسید که نسبت به عملکرد برنامه سوم و چهارم به ترتیب ۱۹۸۳ درصد و ۶۵۲ درصد افزوده شد و نسبت آن به هزینه‌های عمرانی دولت در برنامه پنجم به ۸۸ درصد بالغ شد.

به‌طور کلی برنامه‌های عمرانی دولت پهلوی دوم دارای نقاط سفید و سیاه زیادی است؛ ادغام کشور در نظام جهانی از طرفی به از بین رفتن محدودیت کالاهای مصرفی و از طرف دیگر منجر به وابستگی کشور به واردات کالاهای خارجی شد. همچنین اگر در این طرح‌ها هزینه‌های بسیاری برای طرح‌های زیربنایی مانند ده‌ها هزار کیلومتر راه آهن و جاده و حدود ده سد بزرگ صورت می‌گرفت، اما در عمل طرح سدها ضعیف و اجرای آن دارای جنبه‌ی نمایشی و بیشتر برای تولید برق بود. به نظر نگارنده دلیل این مسائل را در اقتصاد وابسته به نفت و درعین حال غیرقابل پیش‌بینی بودن قیمت نفت می‌توان جست‌وجو کرد؛ به‌طوری که عدم ثبات درآمد نفتی کشور منجر به عدم طراحی و تدوین برنامه‌ها به‌صورت کلی می‌گشت. در کنار این مورد ساختار سیاسی حاکم در ایران اصلاً اجازه‌ی برنامه‌ریزی بلندمدت و یا حتی «متوسط‌المدت» را نمی‌داد. درواقع حتی بخشی از عوامل فروپاشی سلطنت پهلوی را می‌توان در اجرای این برنامه‌ها و توسعه ناهمگون جست‌وجو کرد؛ تا جایی که پایان برنامه عمرانی پنجم که در آن عدم ثبات قیمت نفت بیش از هر چیز قابل مشاهده بود که با انقلاب اسلامی ایران نیز هم‌زمان شد.

کتابنامه

الف) اسناد

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان): ش.بازیابی ۳۹۳۵۴، ۳۸۸۰۵، ۳۸۵۲۲، ۳۵۸۰، ۴۵۶۵، ۱۷۴۱، ۲۷۴.

ب) کتاب

برنامه پنجم عمرانی کشور (خلاصه تجدیدنظر شده) ۱۳۵۶-۱۳۵۲، تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۳.

- تحول سواد در ایران و نگرش به آینده آن، تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۶.
- حسینیان، روح‌الله، چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران ۱۳۵۶-۱۳۴۳، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.
- خلاصه برنامه پنجم عمرانی کشور (۱۳۵۶-۱۳۵۲)، تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۲.
- رزاقی، ابراهیم، گزیده اقتصاد ایران، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۵.
- رهبری، مهدی، اقتصاد و انقلاب اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳، چ ۲.
- زنوز، هادی، بررسی نظام برنامه‌ریزی اقتصادی ایران، دوره قبل از انقلاب اسلامی، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.
- سالنامه آماری کشور ۱۳۷۷، تهران: مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸.
- سیف، احمد، مقدمه‌ای بر اقتصاد سیاسی، تهران: نشر نی، ۱۳۷۶.
- سینایی، وحید، دولت مطلقه، نظامیان و سیاست در ایران (۱۳۵۷-۱۲۹۹)، تهران: کویر، ۱۳۸۴.
- شاخص‌های اجتماعی ایران در سال ۱۳۵۷، تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۸.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره بیست و سوم، جلسه ۱۳۴.
- علم، امیراسدالله، یادداشت‌های روزانه علم، ج ۲، تهران: مازیار، ۱۳۸۷.
- قانون برنامه عمرانی پنج‌ساله پنجم (مصوب بهمن ۱۳۵۱)، تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۲.
- گزارش بانک مرکزی ۱۳۵۶، تهران: بانک مرکزی ایران، ۱۳۵۷.
- گزارش سالانه و ترازنامه سال ۱۳۵۲، تهران: بانک مرکزی، ۱۳۵۳.
- گودرزی، منوچهر، فرمانفرمائی‌ان، خداداد، مجیدی، عبدالمجید، توسعه در ایران ۱۳۲۰-۱۳۵۷، تهران: گام نو، ۱۳۸۱.
- لطفیان، سعیده، ارتش و انقلاب اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰.
- لیلاز، سعید، موج دوم تجدد آمرانه در ایران تاریخ برنامه‌های عمرانی سوم تا پنجم، تهران: نیلوفر، ۱۳۹۹، چ ۲.
- ملک محمدی، حمیدرضا، از توسعه لرزان تا سقوط شتابان، توسعه اقتصادی نظامی و بی‌ثباتی سیاسی رژیم پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۴۷، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.

توسعه و سقوط حکومت پهلوی دوم؛ بررسی برنامه پنجم توسعه اقتصادی با تکیه بر اسناد..... ۳۴۵

ج) مقاله

اقبال، علیرضا، حلافی، حمیدرضا، «تحلیل اثر شوک نفتی بر اقتصاد ایران»، فصلنامه اقتصاد

سیاسی، ش ۷، بهار ۱۳۸۴.

محرمانه

منطقه مجله آمریکائی "تایم" نوشته است کاهش نرخ دلار آمریکائی شویست مدتی در اوضاع مالی ایران که هم از لحاظ نظامی و هم از لحاظ اقتصادی وابسته به آمریکاست اثر فوق العاده منفی گذاشته است و در نتیجه تورم ۵۰٪ افزایش یافته است.

ریشه بحران، در ایران شیوع و رواج زیادی پیدا کرده و اعتبارات فوق العاده هزینه های نظامی که بدون علت افزایش یافتند اوضاع مالی مردم را که بدون اتهم سخت و دشوار بود سخت تر و دشوارتر کرده است و این موجب نارضایتی توده های وسیع مردم است.

ناظران خارجی متذکر میشوند که شرکت های خارجی و به ویژه شرکت های آمریکائی فقط بصورت منفعت طلبانه سه میلیارد دلار از ایران خارج میکنند و میلیاردی را که بابت خرید اسلحه به مقیاس بزرگ از ایران خارج میشود و همچنین تقابلی بازرگانی نابرابر آمریکا با ایران را هم باین موارد اضافه کنند. بقدری که از اخبار مطبوعات استنباط میشود امپریالیسم آمریکا برای دست زدن با اقدام های شدید آماده است تا امکان غارت آتی ایران را نیز برای خود حفظ کند.

در این مورد مقاله روزنامه آمریکائی کریسچین ساینز مونیتور جالب توجه است که مینویسد صادرات نفت از منطقه خلیج فارس در خطر است. این روزنامه خطر را به ویژه از تهدیدات مردم ایران میداند.

این روزنامه آمریکائی این خطر را پیش بینی میکند که تظاهرات و نمایش های مردم اقتصادی با اخترا را در معرض خطری قرار میدهد که غرب را وادار به اتخاذ تدابیر مرم و شدید میکند.

xxx

نشریه ۱۸۳ خبرگزاری پارس

۱۱

۱۳۵۲/۶/۲۸

سند پیوستی شماره ۱

گزارشی در خصوص نارضایتی افکار عمومی از تورم

جلسه فراکسیون پارلمانی حزب ایران نوین

روز ۱/۲/۶۰ جلسه مذکور برپاست مصطفی الموش و شرکت حدود یکصد نفر تشکیل گردید .
در این جلسه دکتر محمد حسین رهنوردی راجع به عدم رضایت عمومی از بحال و راننده تاکسی
و مدیرکل اداره و افراد طبقات مختلف صحبت کرد و ضمن آن اظهار داشت :
اکثر قریب با اتفاق مردم این مملکت ناراضی هستند و چون اینجا راخانه خودم میدانم برای
حفظ و بقای مملکت ناچارم واقعیات را بیان کنم . وی ضمن صحبت های خود نتیجه گرفت که
در مملکت با این همه کار که انجام میشود ، عده ای هستند که عداوت در جهت ناراضی کردن مردم
کوشش می کنند و نمونه این افراد در تمام مؤسسات و وزارتخانه ها و شهرداری موجود است
در شهرداری برای گرفتن یک پروانه ساختمان مردم را بی اندازه ناراضی می کنند و باید آموشیم
این جرمیانان به نفع کشور نخواهد بود و باید هوشیار باشیم .
سپس عبدالعظیم ولیان وزیر تعاون و امور روستاها عنوان نمود :
عمران و نوسازی روستاها از دید روابط شخصی انجام میشود . طرح های پیشنهادی وزارت تعاون
و امور روستاها مدتها برای بررسی و تأمین اعتبار در مرکز می ماند و نتیجه آن میشود که از هشت
هزار روستا فقط ۲۵۳ قریه دارای مدرسه و ۷۰۰ قریه آن دارای حمام باشد و با اکثر " فاقه
آب آشامیدنی و برق هستند . برای نمونه دو سال پیش در سفر خراسان از شیروان که مسی
گدشت روستایان قریه ای جلو مرا گرفته و گفتند با وجود یک خطوط انتقال برق فشارقوی در نزدیکی
ما است با برقی نمیدهند ، تاخا میکنم فقط مسجد قریه را با یک رشته برق روشن کنند که مادر آنجا
عبادت خدا را بکنیم . من وزیر با قدرت مدت دو سال است برای انجام خواسته مردم این روستا
فعالیت میکنم ولی تاکنون نتیجه ای نگرفته ام . آخر میشود این را گفت انقلاب اداری .
شارانیه ضمن اشاره به نیازهای طبقه روستایی یادآور شد اگر به نیازهای این طبقه که قدرت شکنی
میشوند توجه نشود براه خواهد افتاد .

۴۲۱
بایگانی شده توسط مرکز اسناد تاریخی
۴۳۲۶۹

سند پیوستی شماره ۲

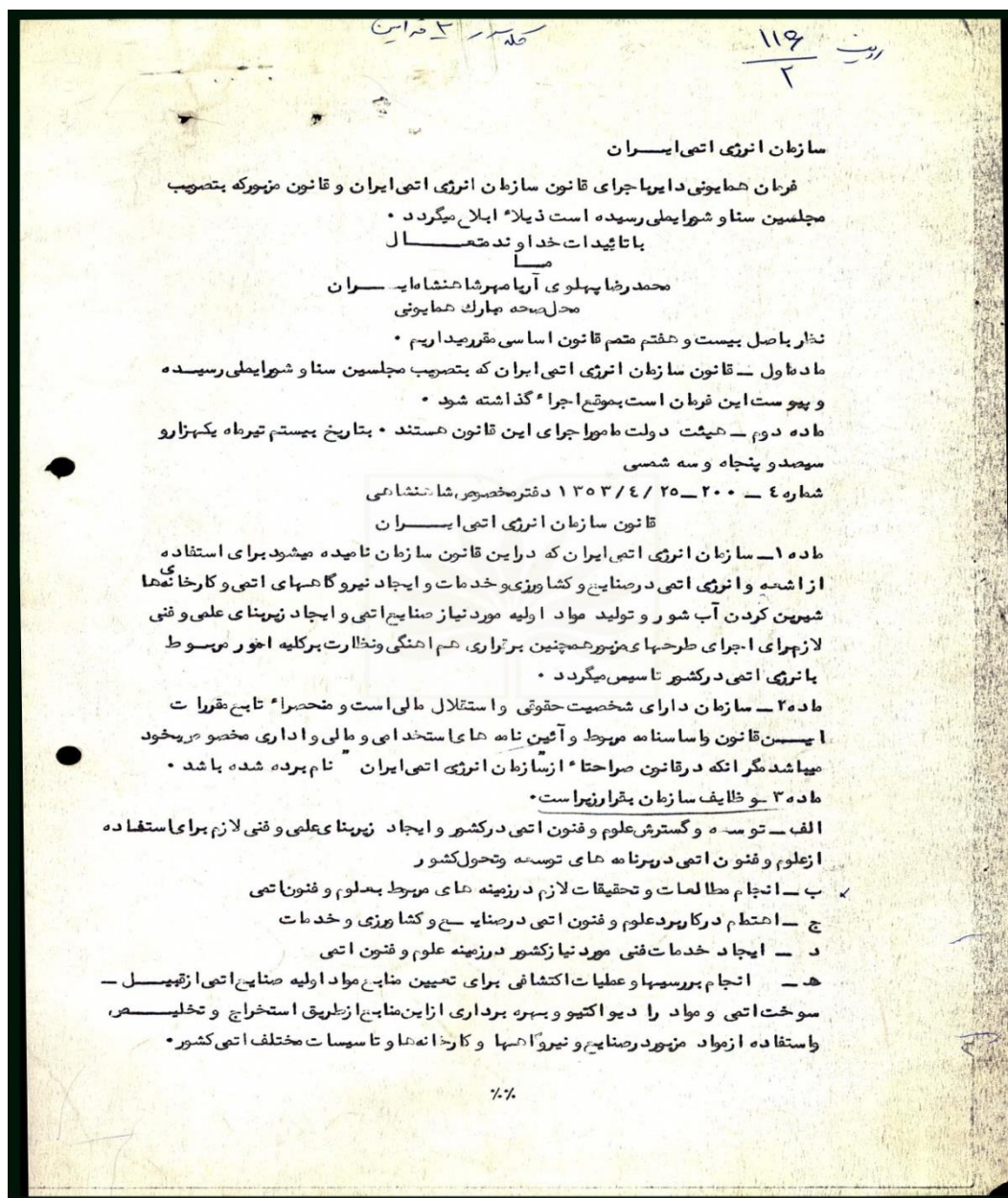
سخنان عبدالعظیم ولیان وزیر تعاون و امور روستاها در جلسه حزب ایران نوین

جلسه فراکسیون پارلمانی حزب ایران نوین

روز ۱/۲/۶ ه جلسه مذکور برپاست مصطفی الموش و شرکت حدود یکصد نفر تشکیل گردید .
در این جلسه دکتر محمد حسین رهنوردی راجع به عدم رضایت عمومی از بحال و راننده تاکسی و مدیرکل اداره و افراد طبقات مختلف صحبت کرد و ضمن آن اظهار داشت :
اکثر قریب با اتفاق مردم این مملکت ناراضی هستند و چون اینجا را خانه خودم میدانم پسرا -
حفظ و بقای مملکت ناچارم با تمعینات را بیان کنم . وی ضمن صحبت های خود نتیجه گرفت که
در مملکت با این همه کار که انجام میشود ، عده ای هستند که عدا " در جهت ناراضی کردن مردم
کوشش می کنند و نمونه این افراد در تمام مؤسسات وزارتخانه ها و شهرداری موجود است
در شهرداری برای گرفتن یک پروانه ساختمان مردم را بی اندازه ناراضی می کنند و باید آزر میشوم
این جریمانان به نفع کشور نخواهد بود و باید هوشیار باشیم .
سپس عبدالمعظم ولیان وزیر تعاون و امور روستاها عنوان نمود :
عمران و نوسازی روستاها از دید روابط شخصی انجام میشود . طرح های پیشنهادی وزارت تعاون
و امور روستاها مدتها برای بررسی و تأمین اعتبار در مرکز می ماند و نتیجه آن میشود که از هشت
هزار روستا فقط ۲۵۳ قریه دارای مدرسه و ۷۰۰ قریه آن دارای حمام باشد و با اکثر " فاقد
آب آشامیدنی و برق هستند . برای نمونه دوسال پیش در مسافرت خراسان از شیروان که مسی
گد شتم روستایان قریه ای جلو مرا گرفته و گفتند با وجود یک خطوط انتقال برق فشارقوی در نزدیکی
ما است به ما برق نمیدهند ، تقاضا میکنم فقط مسجد قریه را با یک رشته برق روشن کنند که مادر آنجا
عبادت خدا را بکنیم . من وزیر با قدرت مدت دوسال است برای انجام خواسته مردم این روستا
فعالیت میکنم ولی تاکنون نتیجه ای نگرفته ام . آخر میشود این را گفت انقلاب اداری .
شارانیه ضمن اشاره به نیاز های طبقه روستایی یاد آورد اگر به نیازهای این طبقه که قدرت شگرفی
میباشند توجه نشود براه خواهد افتاد .

بایگانی
شماره ۴۲۱
۴۳۴۶۹
۴۳۴۶۹

سند پیوستی شماره ۳

رونوشت فرمان شاه دایر بر اجرای قانون سازمان انرژی اتمی ایران

-۲-

سازمان موظف است اهتمام خود را برای تامین سوخت اتی و سایر مواد اصلی مورد نیاز صنایع اتی کشور با توجه به نیازهای آینده بکاربرد

و - ایجاد نیروگاههای اتی همواره برداری از آنها برای کمک بتامین نیروی برق مورد نیاز کشور

ز - ایجاد تاسیسات شیرین کردن آب شور همواره برداری از آنها برای کمک به تامین آب مورد نیاز کشور

ح - تولید و توزیع رادیو ایزوتوپها و سایر مواد و تجهیزات مورد نیاز برای کاربرد علوم و فنون اتی در کشور

ط - ایجاد هم آهنگی و نظارت بر امور مربوط به علوم و فنون اتی در کشور که بوسیله سایر موسسات اعم از دولتی و یا وابسته بدولت و یا غیردولتی انجام میشود و تنظیم مقررات و ضوابط و ائین نامه های مربوط و پیشنهاد آن بمراجع ذیصلاح قانونی برای تصویب

ی - ایجاد ارتباط با مراجع بین المللی و همکاری در زمینه علوم و فنون و صنایع اتی بنام دولت ایران نمایندگی دولت ایران در انجمن بین المللی انرژی اتمی بصحبه سازمان خواهد بود.

ل - انجام تحقیقات مربوط با استفاده از منابع انرژی موجود در طبیعت که مورد بهره برداری قرار گرفته اند و انتظام در استفاده از تجربیات سایر کشورها در این زمینه از طریق ایجاد ارتباط لازم

ماده ۴ - برای انجام وظایف مذکور در ماده ۳ سازمان دارای حقوق و اختیارات زیر میباشد.
الف - سازمان میتواند آن قسمت از تشکیلات و ادارات و سازمانهای داخلی یا رشته های فعالیت های خود را که مقتضی بداند بصورت موسسات تابع یا رکت اداره کند و یا در شرکت های دیگر دولتی یا خصوصی سرمایه گذاری و مشارکت کرده یا مشارکت و سرمایه گذاری اشخاص حقیقی و یا حقوقی را در شرکت هایی که تشکیل میدهند بپذیرد.

ب - سازمان مجاز است دولتها و یا موسسات دولتی و یا خصوصی خارجی را در سرمایه گذاری های علمی - فنی - صنعتی - معدنی و یا بازرگانی مشارکت دهند.

تعمیه - مشارکت و سرمایه گذاری دولتها و یا موسسات دولتی خارجی در طرح های مورد نیاز سازمان منوط بتصویب هیئت دولت و رعایت مفاد ماده ۷ قانون تشکیل سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران میباشد.

ج - سازمان برای انجام وظایف خود میتواند در خارج از کشور در طرح های علمی - فنی - صنعتی - معدنی و یا بازرگانی سرمایه گذاری و یا مشارکت کند و شعبه یا نمایندگی در خارج از کشور ایجاد نماید.

-۳-

د - سازمان میتواند با اشخاص و موسسات در داخل و یا خارج از کشور قراردادهای همکاری منعقد نماید و یا اتباع خارجی را که دارای تخصص، ماهریت و مهارت مورد نیاز باشند استخدام کند.

ه - سازمان میتواند برای سرانجامگذاری و خرید ماشین آلات و خدمات و تنخواه گردان از منابع داخلی و یا خارجی در حدود اعتبارات مصوب برنامه های اتنی کشور و یا اعتبار اخذ کند.

و - سازمان میتواند برای تربیت نیروی انسانی فنی و تخصصی مورد نیاز خود در داخل و یا خارج از کشور بهر صورت مقتضی بداند عمل نماید و موسسات و دوره های آموزشی و یا کارآموزی لازم را ایجاد نماید.

ز - سازمان میتواند برای تسهیل در انجام و تأیید خود به موسسات علمی و یا آموزشی کشور بصورت نقدی و یا جنسی کمک کند.

ماده ۵ - بهره برداری از منابع سوخت اتنی و یا مواد را دیواکتیو همچنین تولید فرآورده رادیواکتیو در سراسر کشور و وارد کردن سوخت اتنی و یا مواد رادیواکتیو بکشور و توزیع این مواد در کشور برای استفاده های مختلف در انحصار سازمان میباشد.

تبصره - سازمان میتواند با تصویب کمیته انرژی اتنی موضوع ماده ۱۰ این قانون اجازه فعالیت در زمینه های موضوع این ماده را به سازمانهای دولتی و یا وابسته بدولت و یا موسسات خصوصی بدهد.

ماده ۶ - ارکان سازمان به قرار زیر است:

الف - شورای انرژی اتنی

ب - کمیته انرژی اتنی

ج - رئیس سازمان

ماده ۷ - شورای انرژی اتنی مرکب از پانزده عضو به شرح زیر است:

نخست وزیر که سمت ریاست شورا را عهده دار میباشد

وزیراب و برق

وزیر دارائی

وزیر علوم و آموزش عالی

وزیر اقتصاد

وزیر کشاورزی و منابع طبیعی

وزیر بهداشت

وزیر مشاور رئیس سازمان برنامه و بودجه

یک وزیر دیگر با انتخاب نخست وزیر

%%

—۴—

رئیس سازمان حفاظت محیط زیست

رئیس سازمان انرژی اتمی ایران که سمت دبیرشورا را دارد

چهار نفر از متخصصان و کارشناسان کمیته پیشنهاد کمیته انرژی اتمی و فرمان همایونی برای

مدت سه سال بنحویت شورای انرژی اتمی منصوب میشوند *

ماده ۸ - جلسات شورا بدعوت رئیسشورا تشکیل میشود و تصمیمات شورا با موافقت حداقل

هشت نفر از اعضا شورا قابل اجرای باشد *

تهصره - نایب رئیسشورا از بین اعضا شورا بر وسیله نخست وزیر تعیین و در غیاب وی وظایف

رئیسشورا را انجام خواهد داد *

ماده ۹ - وظایف و اختیارات شورای انرژی اتمی بشرح زیر است *

الف - تصویب سیاست و برنامه های کلی کشور در زمینه امور مربوط به علوم و فنون اتمی

ب - تصویب مقررات و صدور دستورات عملیهای لازم برای حسن انجام امور مربوط به علوم

و فنون اتمی در کشور *

ج - تصویب ضوابط و مقررات مربوط به حفاظت در مقابل اشعه اتمی و هسته ای و تعیین طرز

نظارت در این زمینه

د - صدور اجازه ایجاد تأسیسات اتمی در نقاط مختلف کشور، با توجه به ضوابط و شرایط

ایمنی تأسیسات مزبور

ه - تصویب سیاست ارتباط و مبادله اطلاعات و همکاریهای علمی و فنی و صنعتی و بازرگانی

با کشورهای خارجی در زمینه امور مربوط *

تهصره ۱ - برنامه ها و گزارشها و پیشنهادها بوسیله سازمان تهیه و از طریق دبیرشورا برای

طرح درشورا تسلیم میگردد *

تهصره ۲ - شورای انرژی اتمی میتواند برای بررسی امور مربوط به کمیسیونهای ویژه ای تشکیل

دهد *

اعضا این کمیسیون از بین اعضا شورا و یا مسئولین مملکتی و یا متخصصان و کارشناسان

مربوط بوسیله شورا انتخاب و با حکم نخست وزیر بنحویت کمیسیونها منصوب میشوند *

ماده ۱۰ - کمیته انرژی اتمی دارای سه عضو بشرح زیر میباشد *

وزیراب و هر یک که سمت ریاست کمیته را دارا خواهند بود *

وزیر دارائی

وزیر مشاور و رئیس سازمان برنامه و بودجه

رئیس سازمان سمت دبیر کمیته را دارا میباشد و بدون داشتن حق رای در جلسات کمیته شرکت

خواهند نمود *

ماده ۱۱ - وظایف و اختیارات کمیته انرژی اتمی بشرح زیر است *

-۵-

الف - تصویب برنامه های اجرایی سازمان و موسسات تابع و یا وابسته موضوع ماده ۴ این قانون

ب - تصویب بودجه و ائین نامه های استخدامی و مالی و معاملات سازمان

ج - تعیین حدود اختیارات رئیس سازمان در مورد خرید و یا فروش سهام شرکت های صنعتی

و یا معدنی و یا خدماتی و از منابع داخلی و یا خارجی و استخدام اتباع خارجی در سازمان

د - تصویب تاسیس موسسات و یا شرکت های علمی و یا خدماتی و یا تولیدی که از طرف

رئیس سازمان پیشنهاد میشود و تصویب اساسنامه این موسسات یا شرکت ها همچنین میزان

سرمایه گذاری در این موسسات یا شرکت ها

ه - تصویب حساب درآمد و هزینه سالانه سازمان که بمنزله تفریح بودجه و مقاصد حساب

سازمان در سال مهیاء می باشد *

و - انتخاب حسابرس برای تهیه حساب درآمد و هزینه سالانه سازمان

ماده ۱۲ - رئیس سازمان به پیشنهاد نخست وزیر و با فرمان همایونی بریاست سازمان

مفوض میشود *

ماده ۱۳ - رئیس سازمان بالاترین مقام اجرایی سازمان و مسئول اداره کلیه امور سازمان

و موسسات تابع و یا وابسته و نماینده سازمان در کلیه مراجع می باشد * در حدود مصوبات

شورای انرژی و کمیته انرژی اتنی تعیین تشکیلات سازمان و استخدام و نصب و عزل

مسئولان و کارکنان سازمان و صدور دستور انجام هزینه ها و پرداختها و تهیه برنامه فعالیتها

سازمان در کلیه زمینه های مربوط و تهیه ائین نامه و مقررات داخلی سازمان و عقد قرارداد

با اشخاص حقیقی و حقوقی و انتخاب وکیل با حق توکیل و پایان دادن دعاوی از طریق

سازمان همچنین ارجاع بد امری و اخذ دستور تصمیم و صدور دستورات لازم برای نیل به هدفهای

سازمان و حسن انجام امور و تهیه و ارائه گزارش عملکرد سالانه سازمان به عهده رئیس سازمان

می باشد *

ماده ۱۴ - دولت هر سال به تناسب نیازمندیهای سازمان اعتبارات لازم را بعنوان کمک در

بودجه کل کشور متناوب خواهد نمود *

ماده ۱۵ - سازمان میتواند مواد و ماشین آلات و ابزار و وسائل کار مورد نیاز خود را مشروط بر اینکه

به تشخیص سازمان اجناس و مواد مشابه با کیفیت مورد نظر در داخل کشور وجود نداشته باشد بدون

تحصیل هیچگونه پروانه اخراج وارد کند * بنابر و ماشین آلات و ابزار و وسائل که سازمان

برای خود و یا سازمانها و موسسات تابع وارد کشور میکند حقوق و عوارض گمرکی و سود بازرگانی

تعلق نمی گیرد *

ماده ۱۶ - سازمان میتواند برای انجام وظایف خود اراضی و امینیه و مستحقات مورد لزوم را طبق

ماده ۱۶ قانون سازمان برق ایران خریداری نماید *

- ۶ -

ماده ۱۷- سازمان مشمول قانون مجازات اخلاکگران در ضایع می‌باشد

ماده ۱۸- مرکز اتی دانشگاه تهران با کارکنان با استثنای اعضای هیئت علمی همچنین با کلیه اموال و تاسیسات اعم از منقول و غیر منقول و دارایی و تعهدات و بودجه مربوط حداکثر ظرف مدت دوماه پس از تصویب این قانون سازمان منتقل می‌شود

ماده ۱۹- سازمان اجازه داده می‌شود استخدام مشمول قانون استخدام کشوری را به رعایت مقررات مربوط سازمان منتقل نماید • حقوق و مزایای این افراد طبق ائین نامه استخدامی سازمان پرداخت می‌شود

ماده ۲۰- اساسنامه سازمان ینابری پیشنهاد کمیته انرژی اتی و تأیید هیئت دولت پیر از تصویب کمیسیونهای مربوط و دارایی و استخدام مجلسین بموجب اجرا گذارده خواهند شد ونسبت بتغییرات بعدی اساسنامه نیز به ترتیب فوق اقدام میگردد •

قانون فوق مشتمل بر بیست ماده و چهار تبصره پس از تصویب مجلس سنا در جلسه فوق العاده روز دوشنبه ۱۳۵۳/۴/۳، در جلسه روزیکشنبه شانزدهم تیرماه یکهزار و سیصد و پنجاه و

۶۵۳۳/۴/۱۶

سه شصت تصویب مجلس شورای ملی رسید •

رئیس مجلس شورای ملی

عبدالله ریائی

اصل فرمان خطی و قانون در دفتر نخست وزیر است •

وزیر مشاور و معاون پارلمانی نخست وزیر

عزت اله یزدان پناه

۱۳۵۳/۴/۲۹ - ۹۳۸۶

ابلاغ میگردد •

رونوشت به وزارت دارایی

وزیر مشاور و معاون پارلمانی نخست وزیر • عزت اله یزدان پناه